

Красимира Кънева, Нина Котева,
Мимоза Младенова, Виолина Хаджиева,
Мария Рисина, Минка Анастасова-Чопева,
Храбрин Башев¹

ДИРЕКТНИТЕ ПЛАЩАНИЯ И РАЗВИТИЕТО НА ЗЕМЕДЕЛСКИТЕ СТОПАНСТВА В БЪЛГАРИЯ

Изследването е посветено на изключително актуален проблем за очакваните промени в състоянието и перспективите за развитие на земеделските стопанства при въздействието на договорените вече механизми за подкрепа по общата селскостопанска политика (ОСП) на ЕС.

С използването на разработения методически подход и въз основа на анализ е очертано влиянието, което ще окажат директните плащания върху икономическото състояние и устойчивостта на земеделските стопанства, и доходите на селски домакинства. За да се отчете различното въздействие и разнопосочния ефект от приложението на ОСП, изследването се прави по типология на земеделските стопанства.

Очертани са и насоките на реструктуриране на земеделските стопанства в зависимост от тяхната специализация, размер и юридически статут.

JEL: Q12

Присъединяването на България към Европейския съюз, поставя все по-неотложно въпроса за очакваните промени в състоянието и перспективите за развитие на земеделските стопанства при въздействието на договорените вече механизми за подкрепа в условията на обща селскостопанска политика (ОСП).

В практиката се придържахме към оценка на влиянието на една от мерките на ОСП – единно плащане на 1-ца площ и пазарната подкрепа. За да се отчете различното въздействие и разнопосочния ефект от приложението на тази политика, изследването се прави по типология на земеделските стопанства.

Въз основа на анализ на земеделските стопанства е направена оценка на очакваното въздействие на директните плащания върху тяхното развитие. При разглеждане на тяхното икономическо състояние са използвани данни от Системата за земеделска счетоводна информация (СЗСИ) за 2003 г., която включва 463 стопанства, от които 143 са фамилни, 307 кооперации и 13 търговски дружества с различно производствено направление.

¹ Авторите са ст.н.с. д-р в Институт по аграрна икономика. Изследването е част от завършен научен проект „Очаквано влияние на ОСП на ЕС върху земеделието и хранително-вкусовата промишленост“, ИИИ, НЦАН, С., 2006 г.

1. Модели, подходи и сценарии за оценка въздействието на ОСП върху земеделските стопанства

1.1. Подход за оценка влиянието на директните плащания върху нарастването на нетния доход.

Нетният доход (НД) се определя по методологията на СЗСИ и се изразява с формулата:

$$\text{БП} - (\text{МП} + \text{Ст}) - \text{А} - (\text{Р} + \text{Си}) = \text{НД},$$

където: *БП* е брутната продукция, вкл. приходите от дейността на стопанствата;

МП – междинното потребление;

А – разходите за амортизации;

Р – разходите за заплати и осигуровки, лихви, рента и наеми;

Ст, Си – субсидиите за текуща дейност и инвестиции.

Нарастването на НД с директните плащания на 1-ца площ се установява като:

$$\text{НД} + (\text{ИЗП} \times \text{Сд}),$$

където: *ИЗП* е използвана земеделска площ, вкл. обработваемата земя, семейните градини, трайните насаждения и постоянни пасища ;

Сд – субсидията на дка, която е равна на общата сума за директни плащания за 2007 г., разделена на общата реферативна площ.

1.2. Модел и сценарий за оценка влиянието на директните плащания върху възпроизводството на земеделските стопанства

За да се установи дали едно земеделско стопанство е в състояние да се възпроизвежда се определя прагът на простото възпроизводство, с който се съпоставя НД. В случая като праг за простото възпроизводство се приема размера на общите разходи, които стопанството е направило през изследвания период.

Изследването се прави по два сценария. **При първия**, възможностите за възпроизводство се определят според равнището на нетния доход през **базисния период** (2003 г.) **и след получаването на директните плащания (субсидиите) на 1-ца площ**. Характерно за фамилните стопанства е, че

издръжката на собственика и членовете на домакинството е част от НД. В разходите за заплати и осигуровки се включва само възнаграждението на наетите работници. Ето защо при определяне прага на простото възпроизводство на стопанството към общите разходи се добавят и тези за заплащане на труда на собственика и членовете на семейството му:

$$\text{ППВ} = \text{ОР} + \text{Рн},$$

където: *ППВ* е праг на простото възпроизводство;

ОР – общи разходи;

Рн – разходи за заплащане на труда на неплатените работници (семеен труд)

Тъй като предварително не е известна величината на това заплащане се разработват три варианта при различни равнища на заплащане. **В първия** се допускат, че собственикът и работещите в стопанството членове на семейството, приравнени към годишни работни единици (ГРЕ),² получават заплащане, равно на това на наетите работници (платени ГРЕ). **При втория вариант** заплащането на семейния труд и на платените работници се равнява на средното за земеделието в страната през 2003 г., а при **третия** заплащането е равно на това в кооперациите. И трите варианта се разработват за базисната година и за периода на директни плащания на 1-ца площ, което дава възможност да се изолира тяхното влияние. За да се отрази промяната в заплащането на платените работници, формулата за ППВ добива следния вид:

$$\text{ППВ} = (\text{ОР} \pm \text{Рпл}) + \text{Рн},$$

където: *Рпл* е разликата между заплащането на платените работници през базисната година и средното за земеделието или в кооперациите.

За кооперациите и търговските дружества също се разработват три варианта при различно равнище на заплащане на труда на 1 ГРЕ. **При първия** се запазва базисното равнище на заплащане и се очаква нарастване на НДя само в резултат от субсидията на 1-ца площ. **При втория** заплащането е равно на средната заплата в земеделието за всички групи стопанства, при което веднъж се отчита промяна в НД, поради изменение в равнището на заплащане, а след това и от получените субсидии. **Третиият вариант** е изчислен при заплащане, равно на това в съответните групи за фамилните стопанства. В ООД този вариант е сравнение в заплащането с кооперациите.

При втория сценарий се променя размерът на общите разходи, респ. на прага на простото възпроизводство. За целта се използва оптимизационен модел,

² Годишни работни единици е еквивалент на постоянно заетите в стопанствата с отработени 1856 и повече часа

базиран на линейното програмиране, т.нар. анализ с обхват на данни.³ Резултатите от решението му показват доколко ефективно работи всяко едно от стопанствата и групата като цяло по отношение на най-добрия производител, който е конструиран от фактическите показатели на производителите в извадката. В резултатите се съдържат проектните разходи, в т.ч. за заплати и други разходи, които стопанствата би трябвало да направят, ако работеха по-ефективно и изразходват по-малко ресурси за производството.

1.3. Модел и сценарий за оценка влиянието на директните плащания върху издръжката на живот на земеделските стопани и техните домакинства

В теорията и практиката се прилагат различни методи за определяне издръжката на живот: нормативен, разходен (бюджетен), на потребителската кошница, като последният е комбинация от първите три метода. Тук е използван комбинирания метод.

За определяне стойностите само на набора от необходимите хранителни продукти и напитки са използвани разработени физиологични норми на потребление по възрастови групи.⁴ С присъединяването ни към ЕС би трябвало структурата на потребление постепенно да се приближава до тази на страните от общността. **Затова са разработени два варианта за определяне на цялата издръжка на живот: първият** отчита потребителската структура на направените парични разходи само у нас, а **вторият** включва и структурата на потреблението в европейските страни.

Определената величина на издръжката на живот по двата варианта се използва като **праг на простото възпроизводство (ППВ), съответно на 1 лице и на 1 селско домакинство..**

Както е известно общият доход на домакинството се формира не само от заетост в земеделието, но и от дейности извън него и от социални плащания. Сега с прилагане политиката на диверсификация на икономическите дейности в селските райони се очаква увеличаване дела на другите източници в дохода на селските домакинства. Следователно ППВ на земеделските стопани и домакинствата им би трябвало да се осигурява от целия този доход. Тъй като за другите източници на доходи извън земеделието няма актуална информация, за целта са използвани резултати от предишни изследвания за структурата на общия доход на домакинствата.⁵ Това наложи да предложим **два сценария на решение: в първия** целта е да се изследват възможностите за

³ З Кънева, К. Ефективност на производствените структури в земеделието. – Икономика и управление на селското стопанство, 2001, N 4, с. 31-39.

⁴ Нормите са разработени от Института по хранене

⁵ Капитански, Й. и др. Реализация на труда в българското земеделие, ИИСС, С., с.57-60.

просто възпроизводство само от гледна точка на фермерския доход, а **във втория** се има предвид целия доход на земеделските домакинства.

2. Влияние на директните плащания върху развитието на земеделските стопанства

2.1. Стопанства с отглеждане на полски култури

Кратка характеристика на стопанствата. Над 400 хил. стопанствата отглеждат зърнено-житни култури, а делът на тези, отглеждащи влакнодайни култури е символичен – 58. Близко 98% са стопанствата на физически лица при среден размер на площите със зърнени култури - 0,9 ха, маслодайни – 3,6 ха, протеинови – 0,06 ха, влакнодайни – 5,6 ха. Дребните размери на стопанствата и маломерността на производството, показва ниската им пазарна ориентация. Само 2% са стопанствата на търговските дружества, ЕТ, кооперации, но те държат над 70% от площите със зърнени и 80% от тези с маслодайни култури като произвеждат около 89% от цялата продукция. Като най-големи производители на полски култури се очертават земеделските кооперации, съответно с 42% от площите със зърнени култури, 47% – от площите с маслодайни култури и 39% от влакнодайните култури. **Основни проблеми** пред земеделските производители по отношение на конкурентоспособността на произведената продукция са: монокултурно производство; недостатъчна техническа осигуреност на производството; по-ниски добиви от получените в страните от ЕС; незадоволително качество на продукцията; дребните размери на значителна част от стопанствата; ниска степен на специализация – само 11.5% от стопанствата са специализираните.

Специализираните стопанства за полски култури са около **69,5 хил.**, но главно в тях е съсредоточено производството на основните култури (над 85% от пшеницата, 82% от ечемика, 70% от царевичата, 92% от слънчогледа). Тази група са с най-голям среден размер (**31,2 ха** ИЗП) и с най-висок икономически потенциал (**6 ик. ед.**), в сравнение с другите специализирани стопанства. Въпреки по-добрите характеристики и тук преобладава делът на дребните стопанства – над 80% са до 2 ик.ед. със среден размер от 6,9 дка. Относителният дял на едрите стопанства (над 16 ик. ед.) е едва 5%, но те разполагат с 94% от общата ИЗП на специализираните стопанства в отглеждането на полски култури при среден размер от близо 4000 дка. Налага се извода, че производството на полски култури е съсредоточено главно в едри стопански единици.

Анализът по организационни форми показва, че производството на зърнени и маслодайни култури е съсредоточено в стопанствата на капиталовите дружества, на ЕТ и кооперациите, които се идентифицират с едрите стопански структури в този сектор.

Икономическо състояние на стопанствата преди присъединяването към ЕС. Анализът на данните за специализираните стопанства за полски култури

сочи, че всички организационно-стопански структури са постигнали положителен финансов резултат като единствено при земеделските кооперации полученият среден нетен доход е незначителен (табл. 1). Причините за това трябва да се търсят в равнището на направените разходи. Това определя и най-ниската ефективност на производството в кооперациите, като причините за това са главно от организационно-управленски характер. Съпоставката на постигнатото равнище на показателя брутна добавена стойност на 1-ца площ показва 3 пъти по-висока доходност в търговските дружества, отколкото е средната за групата стопанства. Постигната производителност, продуктивност и доходност в търговските дружества превишават няколкократно средното равнище за групата.

Като се вземе предвид, че с изключение на стопанствата на физически лица до 200 дка, останалите са специализирани предимно в зърнени, маслодайни култури, анализът на икономическото състояние на стопанствата според техните размери и специализация, разкрива някои проблеми. Един от факторите, влияещи върху крайните икономически резултати е подходящата им специализация. Постигнатите отрицателни финансови резултати на стопанствата до 200 дка, отглеждащи посочените екстензивни култури, показват, че производството е неефективно на по-малки площи.

Въз основа на проведения анализ на състоянието на специализираните стопанства за полски култури могат да се направят някои обобщаващи извода:

- Дребните размери на значителна част от стопанствата са ограничаващ фактор за ефективно използване на производствените ресурси. Те ще бъдат изправени пред сериозни проблеми по отношение на конкурентоспособността на произведената продукция при евроинтеграцията на отрасъла.
- Сравнителните предимства на едрите стопански структури се проявяват в следните основни направления:
 - по-големият мащаб на производство понижава производствените разходи, намалява риска, прави производителите по-независими от пазарната конюнктура;
 - възможност за развитие на модерно земеделие, техническо и технологично обновяване на производството чрез инвестиране в съвременна техника;
 - увеличаване разходите за подобряване качеството на продукцията;
 - реализация на продукцията без посредници, директни връзки с преработвателите.

- Стопанствата на търговските дружества са постигнали ефективно и конкурентоспособно производство, следвани от стопанствата на физическите лица. Постигнатите финансови резултати в кооперациите поставя въпроса – доколко целесъобразно ще се използват субсидиите от европейските фондове?

Таблица 1
Финансово състояние на стопанствата по организационни форми

Категории стопанства	Средно за стопанство					
	ИЗП, дка	Брутна прод., лв	Междин. потребл., лв	Брутна добав. Стойност, лв	Нетна добавена стойност, лв	Нетен доход, лв
Стопанства на ФЛ						
От 10-50 дка	27	13852	4766	9486	9032	6534
51-200 дка	164	84555	50847	36625	34482	18949
200-1000 дка	626	30127	23538	6756	4903	- 2185
Над 1000 дка	9222	640990	367508	306806	226612	127905
Средно на стопанство на ФЛ	3717,9	274509	157883	130356	98283	55539
Стопанства на ЮЛ						
200-1000 дка	674	559683	96084	463599	431325	426324
Над 1000 дка	7049	497403	269969	232608	164077	79540
Средно на стопанство на ЮЛ	4730,6	520050	206738	316605	268530	205643
Кооперации						
51-200 дка	130	7774	2906	4822	4572	- 2237
200-1000 дка	674	46894	26705	19910	17080	2227
Над 1000 дка	9081	457794	287271	173592	1401524	3527
Средно за кооперация	7892,2	399447	250292	151766	122665	3285
Средно за специализираните Стопанствата	7050,7	381350	232534	153412	123162	19180

Източник.: по данни на МЗГ, отдел "Агростатистика" и собствени изчисления

Влияние на директните плащания. Възприетата схема ще породи редица икономически и социални процеси. Очакванията са за повишено търсене на земя за закупуване и арендуване, което ще повиши цената на земята и поземлената рента. Част от субсидиите на стопанствата, които арендуват земя ще отиде за увеличаване на рентата. Там където няма да се постигне баланс между интересите на ползватели и собственици има опасност от изтеглянето на земята. Финансовите резултати показват, че стопанствата от предприемачески тип са в състояние да повишат рентата в размери, съобразени с пазарното равнище на цените, но за част от кооперациите това може да се окаже непреодолим проблем. Сегашното финансово състояние на някои от кооперациите ще бъде причина да няма реално увеличение на доходите за работещите в кооперацията, въпреки получените субсидии, тъй като част от тях ще отидат за покриване на загубите, а друга – за повишаване на рентата. В такива случаи може да се стигне до преобразуване или ликвидиране на производствени кооперации по искане на техните членове.

Друг проблем, свързан с получаването на еднаква субсидия за 1-ца площ при значителните различия в разходите за отделните култури, ще насочи земеделските стопани към производства с по-ниски разходи. Практически

единното плащане стимулира екстензивните производства, което ще доведе до промяна в производствената структура на стопанствата.

Определящ фактор за получаване на директните плащания е размерът на стопанството. От една страна, минималните критерии (за размери на стопанствата според специализацията и размери на обработваемите парцели) ще ограничат достъпа до субсидии на преобладаващия брой дребни стопанства в сектора, а от друга, големината на стопанството е определяща за размера на получените субсидии и потенциалния ефект върху различните категории стопанства.

Групирането им по икономически размер и размер на ИЗП, дава възможност за преценка каква част от тях са в състояние да отговорят на изискванията за получаването на директните плащания на 1-ца площ (табл. 2). Стопанствата с икономически потенциал до 2 ик. ед. са предимно дребни и натурални. Те няма да имат никакъв достъп до субсидиите от европейските фондове. Анализът на данните показва, че общо около **57 хил. стопанства няма да получат подкрепа по посочената мярка от ОСП.**

Таблица 2
Разпределение на специализираните стопанства за полски култури по икономически размер

Икономически размер на стопанства	Средна СР на стопанство, лв.	Стопанства		ИЗП	
		Брой	Отн. дял, %	Отн. дял, %	Среден размер на стопанство, дка
До 1 ик. ед.	950	42216	60,7	1,4	7,2
1-2 ик. ед.	3302	15006	21,6	1,3	19,1
2-4 ик.ед.	6408	5481	7,9	1,5	60,0
4-16 ик.ед.	18456	3210	4,6	2,0	2024,0
Над 16 ик. ед.	222406	3628	5,2	93,8	3987,2
Общо	14250	69541	100,0	100,0	312,0

Източник: Резултати от преброяване на земеделските стопанства в България през 2003 г., МЗГ, Дирекция "Агростатистика", С., 2005 г. и собствени изчисления.

Около **4 хил. стопанства са едрите производствено-стопански структури**, с икономически размер над 16 ик. ед. и средна ИЗП – 4000 дка, съсредоточени главно в зърнопроизводството и маслодайните култури.

Въз основа на анализа на приложимостта на ОСП в специализираните земеделски стопанства за полски култури може да се очаква, че около **12,5 хил. от тях (18%) потенциално могат да получат субсидии за 1-ца площ, от които около 4 хил. са едри стопански структури.**

Изследванията за очаквания ръст на доходите на специализираните земеделски стопанства за полски култури е проведено върху включените в СЗСИ. Макар че извадката не е представителна, ориентировъчно може да се посочи ръста на доходите в зависимост от категорията на стопанството (табл. 3):

- Разчетите показват, че за стопанства до 20 дка, директните плащания на 1-ца площ няма да покрият допълнителните разходи (по регистрацията, годишните социални осигуровки);
- Незначителното увеличение на доходите в стопанствата до 50 дка, едва ли ще мотивира достатъчно производителите да отговорят на изискванията и кръстосаните проверки за получаване на субсидиите;
- Директните плащания ще бъдат сериозен допълнителен доход за едрите стопански структури, съсредоточени в зърнопроизводството и маслодайните култури. Те ще са в състояние да инвестират значителни средства за модернизация на производството, уедряване, оборудване за съхранение на продукцията; ще имат възможност да увеличат разходите за подобряване качеството на продукцията. При едрите стопански структури директните плащания ще повишат не само доходите на земеделските производители, но и тяхната ефективност, а също ще подобрят конкурентните им позиции. Тези стопанства от предприемачески тип имат възможност да се развиват дори в по-окупирани форми в сравнение със западните фермери.
- Прилагането на механизмите и мерките на ОСП ще задълбочат промените в броя и структурата на земеделските стопанства. Прилагането на схемата за единно плащане на 1-ца площ като инструмент, насочен пряко към земеделските производители ще оказва най-съществено влияние върху организационното реструктуриране в сектора, а именно намаляване броя на дребните (не само с ИЗП до 10 дка), увеличаване размерите на едрите стопанства в зърнопроизводството и маслодайните култури (главно слънчоглед), трансформация на част от земеделските кооперации.

Таблица 3

Влияние на директните плащания върху доходите по категории земеделски стопанства

Категории стопанства	ИЗП, дка	Субсидии/Разходи, %	Увеличение на НДС, %	Субсидии/Нетен доход, %
Стопанства на ФЛ				
От 10-50 дка	27	5,7	2,0	4,1
51-200 дка	164	3,2	5,0	8,6
200-1000 дка	626	20,8	27,0	50,1
Над 1000 дка	9222	58,4	41,0	72,0
Стопанства на ЮЛ				
200-1000 дка	674	7,1	30,0	1,5,0
Над 1000 дка	7049	26,1	43,0	89,0
Кооперации				
51-200 дка	130	44,7	28,0	41, 9,0
200-1000 дка	674	25,2	39,0	303,0
Над 1000 дка	9081	31,6	64,0	2574,0

Източник: Собствени изчисления

2.2. Зеленчукопроизводителни стопанства

Кратка характеристика. Броят на тези стопанства⁶ е 408579 или 67% от всички, което показва широката застъпеност на градинарството в страната. Около половината от стопанствата отглеждат само зеленчуци, а останалите не са строго специализирани. Зеленчукопроизводството е организирано в дребни стопанства със среден размер 1,1 дка. Наблюдава се непосредствена връзка между юридическия статут на стопанствата и размера на държаната от тях площ. Физическите лица (фамилни стопанства) стопанисват средно 0,970 дка, едноличните търговци – 15 дка, кооперациите – 106,5 дка, търговските дружества – 72,3 дка и сдруженията – 15,4 дка. Физическите лица и едноличните търговци са малки стопанства, според размера на стандартната им разлика, търговските дружества са средни, а кооперациите – големи.

Икономическо състояние на стопанствата преди пресъединяването. От данните се вижда, че зеленчуците са високодоходни и високо интензивни култури – нетният доход е 77,84% спрямо брутната продукция (табл. 4). Разходите общо са 22,16%. Най-голям дял заемат амортизациите на оборудването и сградите, на капитала за създаване и отглеждане. Разходите за заплати на наетите, наеми, лихви, аренди са 7,89%. Ниските разходи за материали и потребление са допринесли да се реализира значителен нетен (предприемачески) доход.

Таблица 4

Икономически показатели за зеленчуковите стопанства

Показатели	Фамилни стопанства	Показатели за 1 дка	Структура, %
Брой наблюдавани стопанства	3	-	-
Земя, дка	34	-	-
Брутна продукция, лв	42805	1019,17	100,00
Междинно потребление, лв	2505	59,64	5,85
Брутна добавена стойност, лв	40300	959,53	94,15
Амортизации, лв	3600	85,71	8,41
Нетна добавена стойност, лв	36700	873,82	85,74
Заплати, наеми, лихви, лв	3379	80,45	7,89
Нетен доход, лв	33321	793,37	77,84

Източник: СЗСИ, Дирекция „Агостатистика“, МЗГ, 2003.

Високата доходност в малките стопанства за зеленчуци се дължи на простата организация, отсъствието на транзакционни разходи. В същото време тези стопанства не разполагат с нужната техника и ползват външни услуги, което оскъпява продукцията и е свързано с технологични рискове за производството. Зеленчукопроизводителите срещат затруднения при организиране на напояването, особено там където не са изградени сдружения за напояване. Най-тежък си остава проблемът за реализацията на продукцията, поради

⁶ В анализа не са включени семейните градини, върху които се отглеждат много на брой и различни по вид култури (зеленчуци, овощни, ягодоплодни), чиято площ е много малка и не може да се отнесе в кода на съответната култура. Те са 178 хил. ха със средна площ 0,03 ха.

ниската партидност, честа смяна на контрагентите, изкупуващи продукцията, неспазване на договорните отношения и ограничените пазари. Независимо от тези и други затруднения информацията показва, че фамилните стопанства за зеленчуци могат да бъдат жизнени и устойчиви.

Влияние на директните плащания. Получените субсидии на 1-ца площ се отразяват положително на стопанствата, като увеличават нетния доход, но при дребните им размери в сектора, това увеличение е почти неосезаемо. Ето защо за такива интензивни производства, каквото е зеленчукопроизводството, подходящо би било субсидиите да се обвързват не с размера на площта, а с дохода на фермата или с размера на продукцията.

Дребните стопанства се основават изцяло на собствена земя, финансиране и семеен труд. Те няма да имат достъп до преките плащания от еврофондовете, което ги поставя в неравностойно положение, с присъединяването ни към ЕС те ще изпитат сериозни затруднения като сред големите проблеми на тези от градинарството е неспособността им да се адаптират към пазара, защото произвеждат малки количества и не винаги с нужното качество. В същото време, те са от жизнено важно значение за своите собственици, защото са основен източник на доходи и част от продукцията се използва за самозадоволяване. Възможност да продължат да функционират е обединението им в организации на производителите, кооперации, асоциации и др.

Големите по размер зеленчукови стопанства притежават редица предимства пред малките и средните, тъй като нямат загуби от мащаба. С присъединяването ни към ЕС, тяхното състояние би трябвало да се стабилизира по няколко причини: в тях ще се концентрират значителни по размер финансови средства от директните плащания; ще се разшири достъпът им до единния европейски пазар; ще се увеличи вътрешното потребление на зеленчуци, вследствие повишаване покупателната способност на населението; въвеждането на европейските стандарти ще увеличи тяхната конкурентоспособност.

Средните по размер зеленчукови стопанства заемат междинно положение. Една част са организирани основно върху собствена земя, със собствен капитал и труда на семейството, но в тях може да се наемат временни работници, главно при прибиране на реколтата. Те ще ползват преките плащания от еврофондовете, но сумата на субсидиите ще е с относително скромни размери и ще ги подпомага предимно в текущите стопански дейности, но няма да е достатъчна да се реструктурират и разширят. Те са най-проблемни, защото макар и да са по-големи изпитват несигурност на пазара, поради липсата на партидност и честа смяна на контрагентите-доставчици, изкупуващи продукцията им. За да преодолеят тази несигурност е необходимо те също да се включват в организациите на производителите.

Очакваното им въздействие върху зеленчукопроизводителите ще се изяви в следните насоки:

- През първите три години след присъединяването, когато ще се прилага схемата за заплащане на 1-ца площ, размерът на зеленчуковите стопанства ще бъде определящ фактор за влиянието на директните плащания. Разчетите показват, че най-малките стопанства с площ от 10 дка може да получат субсидия от 100 лв, а най-големите – кооперациите – около 1000 лв. Тъй като тази сума е едва 1-2% спрямо нетния доход, тя реално няма да повлияе върху развитието им.
- Организации на производителите (ОП) е възможност за решаване на пазарните им проблеми и за повишаване на тяхната конкурентоспособност. Независимо че нормативно създаването на ОП у нас е регламентирано още през 2001 г.,⁷ то върви бавно и среща редица трудности. За тяхното преодоляване е необходимо да се засили разяснителната работа сред земеделските стопани, популяризиране опита на страните-членки на ЕС.
- След първите три години от присъединяването към ЕС ще започне прилагането на Схемата за единно плащане на ферма, по която не се подпомага производството на зеленчуци. Това означава, че колкото по-добре и по-бързо зеленчукопроизводителите се адаптират към пазарните механизми през този период, толкова те ще са по-конкурентни и жизнени в по-далечна перспектива. За да постигнат това, те трябва да се стремят към окрупняване на площите, прилагане на добрите земеделски практики, увеличаване на добивите и производителността си, спазване на стандартите, обединяване в организации на производителите.

2.3. Стопанства с трайни насаждения

Трайните насаждения обхващат две групи култури (овощни и лозя), с достатъчно голяма специфика, която налага да се разглеждат поотделно.

2.3.1. Стопанства с овощни и ягодоплодни култури

Кратка характеристика. Броят на стопанствата, отглеждащи някаква овощна или ягодоплодна култура е 104997 или 16% от всички стопанства. Семейни овощни градини от по 0,2 дка притежават 134776 стопанства (21%). Общо 34% от стопанствата са ангажирани под някаква форма с овощарство. От тях с пазарна ориентация са 795 ЕТ, 516 кооперации, 3688 търговски дружества и 250 сдружения.

Малко на брой стопанства (5835) притежават неплододаващи насаждения, т.е. огромната част от собствениците на градини нямат сериозни намерения да

⁷ Наредба № 24 от 5 юли 2001 г. на МЗГ за условията и реда за признаване на организации на производители на плодове и зеленчуци, обн. ДВ, бр. 69/2001

превърнат овощарството в свое бъдещо бизнес начинание. Доминира броят на структурите със статут физически лица (5640), а ЕТ са 75, кооперациите – 38, ТД–21, сдруженията – 12, като всички структури се ориентират към по-непретенциозни култури, устойчиви на сухи условия, с продукция, подходяща за преработка и търсена от преработвателните предприятия. Разпределението по площи е следното – около 46% от овощните и ягодоплодните култури се отглеждат в стопанствата на физически лица, 30% – в кооперациите, 9,4% – в ТД, 3% – от ЕТ и 11% – в сдружения. Средният размер на градините варира според вида на насажденията (при ябълките – 1,6 да, при прасковите и сливите – 3 да, при вишните – 9 да, при орехите – 21 да) и статута на стопанствата (стопанствата на физическите лица-са най-дребни, а най-едри – при кооперациите). При всички овощни култури и стопанства средната площ на младите градини е по-голяма от тази на плододаващите. Може да се каже, че се поставя начало на тенденция към преодоляване крайно дребните мащаби на градините.

Икономически проблеми не произтичат само от мащаба, възрастовата структура на насажденията и статута на стопанствата. Тези с различен статут и мащаб нямат визия как ще се противопоставят на очертаващия се конкурентен натиск. Причините за демотивацията на производителите са ниските изкупни цени, непокриващи себестойността на продукцията; липсата на големи инвеститори за интегриране на овощарството с консервната промишленост и инициативи за инвестиране в плодотопроизводството.

Влияние на директните плащания. Те няма да играят съществена роля за подпомагане, стимулиране и съживяване на отрасъла, поради малкия им абсолютен размер и ниският относителен дял (1-2%) на субсидиите спрямо годишните разходи на 1-ца площ. Ако чрез пазарните цени не бъде постигната мотивираща норма на печалба, негативните тенденции за намаляване на площите с овощни и ягодоплодни култури ще продължат, въпреки субсидиите.

Въз основа на проведения анализ, очертаните проблеми и постигнатите договорености с ЕС за приложение на ОСП могат да се очертаят **перспективите за развитие на земеделските стопанства в сектора:**

- Определящите фактори за развитието им са икономическата среда и равнището на инвестиции за обновяване на насажденията.
- На фона на редуцирането на площите ще се утвърждава започналото реструктуриране на производството. Ориентацията ще бъде към непретенциозни видове, главно за преработка, със сравнително по-ниска капиталоемкост и ресурсоемкост на производството.
- Финансовите ресурси на ДФ „Земеделие”, на програма САПАРД, а също и тези, които ще бъдат предоставени чрез ОСП на ЕС, се оказват твърде ограничени, за да подпомогнат осезаемо плодотопроизводителите да обновят насажденията.

- Постепенно, но системно семейните овощни градини и маломерните полупазарни стопанства ще бъдат ликвидирани. Процесът ще се ускорява и поради липса на приемственост между поколенията, доказана неефективност в резултат на маломерност и лошо стопанисване.
- За инвестиции в този сектор нагласа имат преди всичко фамилни стопанства – на физически лица, ЕТ, ТД. Ориентацията е към насаждения с малък размер – от 10 до 60 дка на собствена земя.
- Стопанствата, инвестиращи в плодотрошването, не полагат целенасочени усилия да минимизират риска и да гарантират подобаваща доходност на инвестицията.

Определено не може да се очаква, че ОСП на ЕС ще повлияе само позитивно и достатъчно силно върху развитието на плодотрошването. Финансовата помощ е ограничена по размер и ще бъде предоставяна при условия и за цели, които не се оценяват от инвестиращите в сектора като належащи и първостепенни. Налага се **изводът, че държавната политика е определяща за развитието на плодотрошването.**

2.3.2. Стопанства с лозови насаждения

Кратка характеристика. Общо 251160 стопанства отглеждат лозя, което представлява 34% от стопанствата в страната. Средният размер на отглежданите лозя в стопанство е 2,7 да, който е твърде малък за извеждане на съвременен ефективен тропител и за усвояване на директните помощи. Преобладаващата част (99,1%) от стопанствата са със статут на физически лица, но имат 56,3% от площта.

Средният размер на отглежданите лозя по стопанства с различен статут варира в широки граници – от 1,5 да при физическите лица до 545,3 да в кооперациите. При търговските дружества е 314,3 да, при сдруженията – 67,7 да, при ЕТ – 20,4 да.

Прави впечатление, че липсват неплододаващи лозя в кооперациите или там лозарството е на доизживяване. Основните причини за това са липсата на капитали за инвестиции в трайни насаждения и несигурната перспектива за голяма част от тях. В стопанствата със статут на физически лица, делът на младите насаждения е крайно малък – 1%, което в близка перспектива редуциране на насажденията с ускорени темпове и търсене на изход в продажбата на земите, заети с лозя, ако за това се създадат стимули (премии за отказ от лозарството). В търговските дружества размерът на отглежданите лозя расте (10,8%), а младите достигат 29,7%. Явно тези стопанства са в състояние да носят и поемат икономическата отговорност да инвестират в лозя. За да се инвестира с този мащаб и темпове е необходим голям финансов ресурс, но и увереност, че е постижима добра доходност от инвестицията. Тази

увереност ТД намират в обвързването на лозарството, винарството и реализацията, т.е затваряйки цикъла на производство „земя-краен продукт”.

Икономическо състояние на стопанствата преди присъединяването към ЕС. Специализираните се в отглеждането на трайни насаждения, са с висока рентабилност (36%), изчислена на база производствени разходи (табл. 5). Ситуацията е различна във фамилните стопанства и кооперациите. Трайните насаждения във фамилните стопанства са губещи – с отрицателен нетен доход на единица площ и отрицателна рентабилност, а в кооперациите са печеливши. Това се обяснява с икономията от мащаба и по-добрата агротехника при оформени масиви. От това може да се направи извода, че при трайните насаждения, в т.ч. и при лозята, трябва да се стимулира концентрацията на производството. Впечатляващ е крайно ниският размер на амортизации при структурите, специализирали се в трайни насаждения, което показва, че вече са амортизирани.

Таблица 5

Икономически резултати при трайните насаждения

Показатели Групи култури Стопанства	Лева на 1 декар							Рентабилност, %
	Бруто продукция	Междинно потребление	Брутна добавена стойност	Аморти- зации	Нетна добавена Стойност	Заплати, наеми, лихви	Нетен доход	
Трайни насаждения								
Стопанства – всичко	158	60	98	7	91	49	42	36
в т.ч.: фамилни стопанства	334	345	-11	20	-31	112	-143	-30
кооперации	93	148	42	106	6	100	45	59
Лозя								
Стопанства – всичко	368	57	311	8	303	187	116	46
в т.ч.: фамилни стопанства	63	66	-3	9	-12	4	-16	-20
кооперации	376	56	320	8	312	192	120	47
Овощи култури								
Стопанства – всичко	62	34	27	2	25	26	-1	-2
в т.ч.: фамилни стопанства	413	92	32	24	297	36	261	172
кооперации	59	34	25	2	23	20	-3	-5

Източник: МЗГ, Агростатистика

Във фамилните стопанства лозята са подценявани и гледани лошо, което личи както от крайно ниските брутни разходи и приходи на декар, така и от масата на нетните приходи и рентабилността, които са отрицателни величини. В кооперациите лозята са структуроопределяща култура. За тях са полагани по-големи грижи, поради което икономическите резултати са по-добри. В овощарството картината е различна. Фамилните стопанства се очертават като много печеливши, а кооперациите – като губещи.

Влияние на директните плащания. При текущи разходи за лозята 600 лв./дка, субсидията ще е 2,5% от необходимите средства, което няма да се отрази съществено върху икономическото състояние на производителите. Освен това изискването за минимален размер от 5 да ИЗП ще лиши преобладаващата част от стопанствата на физически лица от директни плащания. Кооперациите също ще загубят от полагащите им се помощи, поради неуредени взаимоотношения с арендодателите.

Могат да се направят следните изводи, препоръки и да се очертаят перспективите за развитие на земеделските стопанства в условията на ОСП:

- Незначителният дял на евросубсидиите от необходимите инвестиции показва, че те не могат да играят ролята на необходимото голямо капиталовложение за стопанствата на физически лица и кооперациите, поради което ограничен брой от тях ще се развият като конкурентни структури, партниращи на търговските дружества;
- Държавата трябва да направи необходимото, за да се активизира поземленият пазар и продажбата на пустеещи лозя. Това означава промяна в законите, в икономическите лостове, премахване на пречките за инвестиращите в отрасъла, пълна яснота на мерките за регулиране на лозарския потенциал, за да се подпомогне възраждането на виненото лозарство;
- Интегрираните лозаро-винарски фирми са силно мотивирани да инвестират в земя и в лозови насаждения, нови или подмладявани при спазване стандартите на ЕС;
- Водещите структури в лозаро-винарството изкупуват продукцията от земеделските производители, но в техните планове не се вписва идеята за интегратор в производството на грозде;
- Усилията на смесените български и чуждестранни стопанства и българските, регистрирани по Търговския закон са насочени към минимизиране риска и гарантиране на висока доходност от лозаро-винарство в краткосрочна и дългосрочна перспектива, чрез диверсификация на своята дейност. Стремежат им е да работят с качествена суровина от добри сортове и с гарантиран произход – предпоставки за производство на качествени вина от високоценовия сегмент на международните пазари;
- Фамилните стопанства и кооперациите, нямат големи шансове в бъдеще да избегнат проблемите, които и досега имаха и ще последват фалити. В стопанствата на физически лица, причините за това са-маломерност на лозята, липса на собствена земя и капитали, напреднала възраст, липса на приемственост между поколенията. При кооперациите причините трябва да се търсят в задлъжнялостта при много от тях, което ограничава достъпа им

до кредити и субсидии, твърде възможно е да започне дестабилизация на масивите с раздвижването на поземления пазар.

2.4. Стопанства с преживни животни

2.4.1. Млечно говедовъдство

Кратка характеристика на стопанствата. Преобладаващата част от животните се отглеждат предимно в малки ферми – 206 000 бр. (97%). По-големите са 6 000, или едва 3%. В първите се отглеждат 80% от кравите за мляко при много малък среден брой на животните (табл. 6).

Таблица 6

Разпределение на фермите според броя на млечните крави

Брой млечни крави във ферма	Брой ферми	%	Брой млечни крави	%
1 крава	130 907	68,6	130 907	36,2
2 крави	39 320	20,6	78 641	21,7
3 – 9 крави	17 082	8,9	72 387	20,0
10 – 19 крави	2 385	1,25	29 388	8,1
20 – 49 крави	973	0,5	26 131	7,3
50 – 99 крави	185	0,1	12 084	3,3
Над 100 крави	78	0,05	12 309	3,4
Общ брой	190 930	100	361 847	100

Източник: МЗГ, “Агостатистика” – Преброяване на земеделските стопанства в Р България през 2003г.

Около 97% от стопанствата отглеждат средно по 2 крави, а едва 4% отглеждат по 12 крави. За сравнение, в страните от ЕС средният брой крави в една ферма е над 50 броя. Наблюдава се непосредствена връзка между юридическия статут на фермите и средния брой животни в една. Най-голям е средният размер на стопанствата при кооперациите и най-малък – при фамилните. По данни на експертно проучване извършено по програма ФАР съществуват около 30 ферми, които имат над 100 крави и те са в рамките на земеделски кооперации. В останалите случаи може да се говори за дребно семейно стопанство. От посочените данни се вижда, че у нас е налице една дуалистична структура на организационно-производствените единици.

Икономическо състояние на стопанствата преди присъединяването. По отношение на доходността – млечното говедовъдство не е високодоходен отрасъл. Освен това не може да се търси никаква зависимост между размера на стопанствата и получения нетен доход. При най-големите (със среден размер 65 бр. млечни крави) нетния доход представлява 0,8% от брутната продукция. При следващия по размер стопанства – 54 бр. млечни крави той е с отрицателна величина. Същевременно при фамилните стопанства с най-малък среден размер – 6 бр. млечни крави нетния доход е 20% от брутната продукция. Високата доходност в дребните стопанства е обяснима. Тя се дължи на по-елементарната организация на производството, по-ниските

административни разходи и по-големия разход на труд вложен от членовете на семейството.

По отношение структурата на разходите, най-голям дял при всички стопанства заема междинното потребление. Разходите за заплати на наетите, наеми, лихви и т.н. варират, като най-ниски са при фамилните стопанства, което допринася за реализиране на по-висок нетен доход.

Влияние на директните плащания. *Малкият размер на фермите* води до сериозни нарушения на технологичните изисквания при отглеждането на животните. След присъединяването към ЕС, тези стопанства ще продължават да изпитват затруднения. Поради липса на финансови средства те няма да могат да се уедрят, да модернизират и реструктурират производството си. Няма да отговорят и на изискванията за качество и хигиена на произведената продукция и за безопасност на околната среда. На тази основа те ще отпаднат от участие в разпределението на индивидуалните квоти, а по-голяма част от тях няма да получат и директните плащания на дка, предвид малкият размер на притежаваната земя (под 10 дка). Същевременно тези стопанства са жизнено важни за своите собственици. За да продължат да съществуват, една от възможностите е да се сдружават, да участват в изграждането на организации на производители.

По-големите по размер стопанства ще имат редица предимства пред дребните. С присъединяването към ЕС, те ще имат възможност да разширят и модернизират своето производство. Това ще стане вследствие на тяхното стабилизиране, в резултат на провежданата интервенционна политика. Освен това те ще получат и финансови средства по линия на директните плащания и премии за участие в индивидуалните квоти.

По-голямо влияние върху стопанствата ще оказват мерките и механизмите на Общата организация на пазара (ОПП). Чрез определянето на фиксирани цени за всяка пазарна година косвено се постига регулиране и на цената на суровото мляко. Въвеждането на квотния принцип ще породи редица проблеми. *На първо място*, ще доведе до ограничаване на производството. Причините за това могат да се разглеждат в няколко аспекта:

- производител на мляко, който има определена квота ще извършва предимно просто възпроизводство на стадата;
- трудно може да се извърши внедряване на съвременни високоефективни технологии и високопродуктивни животни;
- фермерът ще бъде затруднен да извърши реструктуриране на стопанството.

Другият проблем е, че квотите налагат една предопределеност, което противоречи на пазарните принципи. *Третият проблем* се отнася до цената на млякото. След като производството му се ограничава, естествено би било и

цената да е по-висока от равновесната пазарна цена, а това рефлектира и върху потреблението, което ще бъде по-ниско отколкото при свободен пазар. Ето защо трудно би могло да се обясни как ще се стимулира консумацията на мляко – проблем, който се очаква да бъде решен с въвеждането на квоти. По данни на МЗП, вече 13 000 стопанства са се отказали от получаването на индивидуални квоти, тъй като не могат да изпълнят необходимите изисквания. Ако се приеме, че в тези стопанства имат средно по 2 крави, около 60-70 000 т сурово мляко ще трябва да се използва от тях самите. Има вероятност млякото да се продава на “сивия” пазар. За да може да действа успешно квотният принцип е необходимо стриктно да се спазват правилата за разпределение на квотите и стриктен контрол от Разплащателната агенция към МЗП. Същевременно отказването от квотите, поради невъзможност да бъдат изпълнени, може да предизвика сериозен социален проблем, тъй като една значителна част от производителите на мляко осигуряват доходите си именно от дребното производство. Това поставя необходимостта от тяхното обединяване в организации на производителите и в кооперативи. Друг *проблем*, който може да възникне след приемането ни в ЕС и който вече възникна в страни като Чехия и Словакия е, че при отварянето на границите млякото може да бъде изкупено от други страни, което ще създаде сериозни затруднения за млекопреработвателните предприятия.

Прилагането на ОСП ще има и своето *положително влияние* върху развитието на млечните ферми- ще се гарантират по-високи доходи на производителите чрез ограничаване на производството (с прилаганите квоти за мляко); интервенционни мерки и директните плащания на 1-ца площ.

2.4.2. Стопанства с отглеждане на овце

Кратка характеристика. В овцевъдството също се очертава дуалистична организационно-производствена структура. Около 98% от животните са частна собственост, но преобладават малките ферми – 217 000, в които се отглеждат около 84% от овцете. По-големите са едва 4 000 (табл. 7). Около 95% от стопанствата отглеждат средно по 6 овце, а едва 5% по 58 броя. В страните от ЕС, във фамилните ферми се отглеждат значително по-голям брой овцете (например в Гърция – 238 бр., във Франция – 320 бр.).

Таблица 7
Брой на стопанствата и на средния брой животни в тях към 2003 г.

Видове селскостопански животни	Говеда	Крави	Биволи	Свине	Овце	Кози
Професионални животновъдни стопанства – хил.бр.	6	6	0,2	4	4	2
Общ брой животни в тях	152	73	3	401	245	29
Среден брой животни в едно стопанство – бр.	25	12	16	108,5	58,4	15
Малки животновъдни стопанства – хил. бр.	206,9	188,3	2,0	220,5	217,3	225,5
Общ брой животни в тях	579	301	5	617	1347	699
Среден брой животни в едно стопанство – бр.	2,8	2	3	3	6	3

Източник: МЗГ, “Агрозистатика” – Преброяване на земеделските стопанства в Р България през 2003г.

Влияние на директните плащания. Те няма да окажат реално отражение върху доходи на земеделските производители в сектора. Изходът за тях е да произвеждат качествена продукция, която ще издържа на конкурентните условия на пазара. По-голямо влияние ще оказват плащания при специални условия (ежегодни премии за овце и кози-майки) и допълнителната премия, която се изплаща в области, където производството на овце и кози е традиционна дейност (предимно в полупланинските и планински райони). След влизането в ЕС се очаква да се извърши и реструктуриране на стадата по отношение на породния състав. Много овцевъди се ориентират към внос на овце от специализирани породи за месо. За да се стъпи на този пазар е необходимо достатъчно по обем производство, а това изисква обединяване на производителите. Освен световните тенденции при определяне на производственото направление трябва да се отчитат и някои други фактори-наличната инфраструктура, близост до млеко- и месопреработвателните предприятия, фуражна база и др. Една от възможностите за по-нататъшното развитие на стопанствата е създаване на организации на производителите (ОП), но на този етап все още няма изградени такива организации.

2.5. Стопанства с непрехватни животни

2.5.1. Стопанства с отглеждане на свине

Кратка характеристика. В периода 2003-2005 г. броя на свиневъдните стопанства намалява с 31,5%, като сега са 190819, при което средният брой на отглежданите животни в една ферма се е увеличил от 4,6 на 4,9 броя. Стопанствата на физическите лица представляват 99,5% от всички стопанства, но в тях се отглеждат само 50% от свинете (табл. 8). Характерно за тях е, че те отглеждат средно по 2,5 броя животни, които се използват главно за самозадоволяване, но те ще се запазят и в бъдеще.

Таблица 8

Свинеферми по юридически статут към 2005 г.

Юридически статут на стопанствата	Стопанства – брой	Животни – брой	Ср. брой животни
Общо	190859	931975	4,9
В т. ч. физически лица	190013	466888	2,5
Еднолични търговци	605	69366	114,7
Кооперации	35	12231	349,5
Търговски дружества	149	375170	2518,0
Сдружения и други	57	8320	146,0

Източник: Дирекция "Агостатистика", МЗГ, 2005

Едноличните търговци, кооперациите и сдруженията са малко на брой, но с размери над 100 броя животни. В тях се отглеждат около 10% от свинете. Те могат да се определят като средни по размер. Характерно за тях е, че постигнатата средна производителност и разходът на фураж за един кг живо

тегло е по-висок от този в промишлените свинекомплекси, но е по-нисък от разхода в примитивните ферми. Целта е, средните по размер свинеферми да разширяват и модернизират своето производство. За да се постигне това, те ще се нуждаят от инвестиции, което може да ги постави в затруднено положение и да забави реструктурирането им.

Търговските дружества са 149, но в тях се отглеждат 40,5% от броя на всички свине. Те са собственици на промишлените свинекомплекси, за които е характерно, че се прилага научна генетика, развъждане, физиология, биохимия. В тях се осигурява непрекъснатост на производствения процес. Към 2005 г. промишлените свинекомплекси в България са 43, в които са концентрирани мощни финансово-производствени ресурси, те са в състояние да се адаптират към изискванията на пазара и да бъдат конкурентоспособни. Предизвикателството пред тях е да подобряват качеството на месото, да намаляват разходите за фураж, които формира около 70% от себестойността и да опазват околната среда.

Влияние на директните плащания. През първите три години след присъединяването ни към ЕС, директните плащания могат да въздействат върху онези свиневъдни стопанства, които освен животни, разполагат и с обработваема земя. За периода 2003-2005 г. се е увеличил дялът на стопанствата, които не разполагат със земя или размерът на ИЗП е под 10 дка и достига 80,5%. В същото време е нарастнал броят на големите свинеферми, които стопанисват над 1000 дка ИЗП – от 546 през 2003 г. на 595 броя през 2005 г. Тези стопанства ще се възползват от преките плащания, в резултат от което ще укрепнат икономически и ще се увеличат доходите на земеделските стопани. Те ще се отразят позитивно върху големите стокови свинеферми като ще способстват за увеличаване на тяхната жизнеспособност и устойчивост. Преките плащания обаче няма да засегнат дребните стопанства, които произвеждат главно за самозадоволяване.

Таблица 9

Стопанства с отглеждане на свине 2003 – 2005 г.

Размер на използвана земеделска площ, дка	Свине					
	Стопанства – брой		Животни – брой		Ср. размер, бр. животни	
	2003	2005	2003	2005	2003	2005
0,0	3338	5074	353045	349442	105,8	68,9
0,1 – 0,9	23869	18909	102255	52110	4,3	2,8
1,0 – 2,9	51061	41757	120844	72913	3,4	1,8
3,0 – 4,9	50664	29425	103012	52207	2,0	1,8
5,0 – 9,9	76391	39745	162535	78507	2,1	2,0
10,0 – 19,9	43186	30185	128686	88973	3,0	2,9
20,0 – 49,9	21349	16812	81151	66039	3,8	3,9
50,0 – 99,9	5246	4816	35386	23579	6,7	4,9
100,0 – 199,9	1897	2114	51650	23104	27,2	10,9
200,0 – 299,9	511	476	6690	4950	13,1	10,4
300,0 – 499,9	413	499	25484	6849	61,7	13,7
500,0 – 999,9	373	454	9791	5057	26,2	11,1
> = 1000	546	595	98404	108246	180,2	181,9
Общо	278844	190859	1278933	931975	4,6	4,9

Източник: Преброяване на земеделските стопанства в България през 2003 г., Дирекция “Агростатистика”, МЗГ, 2005.

С влизането на България в ЕС, свиневъдството е силно разслоено – от една страна, са дребните ферми с примитивно производство, а от друга – едрите промишлени свинекомплекси. Първите ще оцеляват доколкото служат за самозадоволяване и изпълняват социални функции, вторите, подкрепени от ОСП, е необходимо да развият своята маркетингова стратегия, за да се справят при конкуренцията на световния пазар.

2.5.2. Стопанства с отглеждане на птици

Кратка характеристика. За периода 2003-2005 г. броят на птицевъдните стопанства намалява от 494298 на 380722 за сметка на увеличаване на размерите им. Средният брой птици, отглеждани в едно стопанство е нараснал от 44,1 на 51,7 броя или със 17% (табл. 10). Физическите лица представляват 99,7% от всички стопанства, в които се отглеждат 41% от птиците при среден брой – 21. Всъщност това са дребните стопанства, в които продукцията се използва главно за самозадоволяване. Примитивният начин на отглеждане предопределя ниската продуктивност. Независимо, че продукцията от тези стопанства не излиза на пазара и обикновено е по-скъпа от потенциалните възможности на сектора, те са от жизнена важност за земеделските стопани. На този етап е трудно да се прогнозира каква част от производството ще се реализира от физическите лица. Сега намалява броят на дребните стопанства и броят на птиците, отглеждани в тях, но с поскъпването на птичето месо, тенденцията може да се промени към увеличение.

Таблица 10

Стопанства по юридически статут и отглеждани в тях птици

Стопанства	2003 г.			2005 г.		
	Стопанства, брой	Птици, брой	Среден брой птици	Стопанства, брой	Птици, брой	Среден брой птици
Общо, в т.ч.	494298	21796380	44,1	380722	19669504	51,7
Физически лица	492689	12321657	25,0	379611	8072801	21,3
ЕТ	1328	2900411	2184,0	887	4460572	5028,8
Кооперации	24	47358	1973,3	14	5320	380,0
Търговски дружества	200	6386597	31932,9	179	7097927	39653,2
Сдружения и др.	57	140357	2462,4	31	32886	1060,8

Източник: Преброяване на земеделските стопанства през 2003 г., МЗГ.

Птици се отглеждат само в 14 кооперации и то в ограничен размер. По-големи са стопанствата на едноличните търговци – средно с 5028 птици и сдруженията – средно с 1060 птици. Техният брой през 2005 г. е намалял, но в същото време се наблюдава почти двойно увеличаване на птиците в стопанствата на едноличните търговци – от 2184, те са достигнали 5028 броя.

Търговските дружества през 2003 г. са били 200, а през 2005г. са 179. Увеличил се е абсолютният и относителен размер на птиците в тях – от 31933 през 2003 г., той е 39653 през 2005 г. В същност това са промишлените

птицеферми, които се отличават с висока концентрация и прилагане на модерни, съвременни технологии. Независимо от големите изисквания на пазара, промишлените птицекомплекси най-бързо се адаптират към тях, конкурентноспособни са и дават облика на съвременното ни птицевъдство. Предизвикателството пред тях е да снижават себестойността на продукцията, да подобряват качеството и да осигуряват хуманно отношение към птиците.

Влияние на директните плащания. В сектора няма ограничения (квоти) за размера на производството на птиче месо и яйца; не се предвиждат субсидии; маркетинговите стандарти са задължителни; износът на птичи продукти се регулира чрез експортни субсидии; прилага се митническа защита при внос на яйца и птиче месо от трети страни. Предлагащото на тези продукти на единния европейски пазар означава, че птицевъдите трябва да са готови да поемат отговорността и да се съобразят с изискванията на този пазар. През първите три години от присъединяването ни към ЕС, директните плащания на 1-ца площ, макар и косвено, може да се насочат към сектора в стопанствата, където успоредно с птиците, се използват земеделски земи (табл. 11).

Таблица 11

Птицевъдни стопанства и брой птици

Размер на използвана земеделска площ, дка	Птици					
	Стопанства, брой		Птици, брой		Среден размер, птици	
	2005	2003	2005	2003	2005	2003
0,0	9205	4689	8443086	8279348	917,2	1765,7
0,1 – 0,9	41355	46079	843229	1164145	20,4	25,3
1,0 – 2,9	83117	97124	1391896	1878530	16,7	19,3
3,0 – 4,9	62312	93835	941194	1765251	15,1	18,8
5,0 – 9,9	82750	132506	1416934	3024572	17,1	22,8
10,0 – 19,9	57832	72828	1170455	1878387	20,2	25,8
20,0 – 49,9	30987	34662	943380	1155306	30,4	33,3
50,0 – 99,9	7616	7610	259219	404101	34,0	53,1
100,0 – 199,9	2962	2671	154027	173708	52,0	65,0
200,0 – 299,9	781	731	201990	121435	258,6	166,1
300,0 – 499,9	643	579	24767	178091	38,5	307,6
500,0 – 999,9	568	454	27901	412933	49,1	909,5
> = 1000	595	535	3851418	1360573	6473,0	2543,1
Общо	380722	494298	19669504	21796380	51,7	44,1

Източник: Преброяване на земеделските стопанства през 2003 г., МЗГ.

Данните показват, че 374233 (75,7%) птицевъдни стопанства или нямат земеделски земи, или стопанисват до 10 дка. Следователно те нямат достъп до преките плащания на единица площ. През 2005 г. същата категория стопанства са 278739 броя (73,2%), което показва макар и слаба тенденция към намаляване броя на дребните птицеферми. Тенденцията се запазва при стопанствата, имащи от 50 – 99,9 дка земя и се засилва в групите по 100 до 200 дка, от 200 – 300 дка, от 300 – 500 дка, от 500 до 1000 и над 1000 дка. Тези групи стопанства ще имат достъп до преките плащания срещу земеделските земи, които използват. В резултат от това, се очаква те да укрепнат икономически и да се увеличат доходите на земеделските стопани. Длъжни

сме веднага да отбележим, че уедряване не е постигнато във всички от тези групи стопанства, а само в стопанствата, имащи от 200 до 300 дка земя и тези с над 1000 дка. Оттук може да се направи констатацията, че се е увеличил както броят на най-големите птицеферми, така и броят на отглежданите птици и размерът на използваните от тях земеделски площи. Средните птицеферми, освен че не са многобройни, по-трудно ще се конкурират на общия европейски пазар. Дребните ще оцеляват, доколкото служат за самозадоволяване и изпълняват социални функции, едрите птицекомплекси ще се конкурират на световния пазар, но доколко ще успеят ще покаже бъдещето.

2.6. Сравнителен анализ на икономическите резултати в земеделските стопанства с различно производствено направление и статут преди присъединяването ни към ЕС

Фамилни стопанства

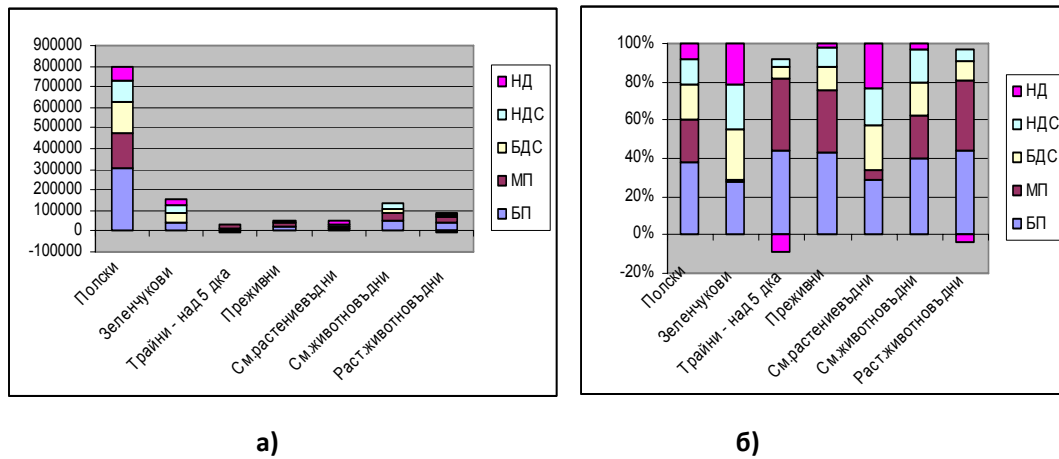
Фиг. 1 (а и б) показва съответно равнището на брутната продукция (БП), междинното потребление (МП), брутната и нетната добавена стойност (БДС и НДС) и нетният доход (НД) в абсолютни стойности и като процентно съотношение за отделните типове стопанства.

Значителните различия в размера на земята и производството при полските фамилни стопанства в сравнение с останалите типове стопанства определят значително по-високите стойности на икономическите им показатели. Това се дължи на включването в анкетата на големи арендаторски зърнени стопанства, в които преобладава наемният труд, а земята основно е арендувана, поради което не се вписват в представите за трудовите фамилни стопанства. Средният размер на БП за този тип стопанства е над 300 х.лв, докато при всички останали групи той е под 50 хил. лв.

Макар полските стопанства да реализират висок нетен доход като абсолютна стойност, зеленчуковите и смесените растениевъдни фамилни стопанства, поради това че използват по-добре ресурсите си, имат по-висок (около 20%) дял на нетния доход в общата структура (фиг. 2б). Високият относителен дял на разходите за междинно потребление (основно за наета работна ръка и механизация, които се отчитат като материални разходи) е довел до загуба стопанствата с трайни насаждения, а в смесените растениевъдно-животновъдни стопанства, тя вероятно се дължи на по-ниската ефективност на застъпеното в тях животновъдство, а също и на този висок дял.

Фигура 1

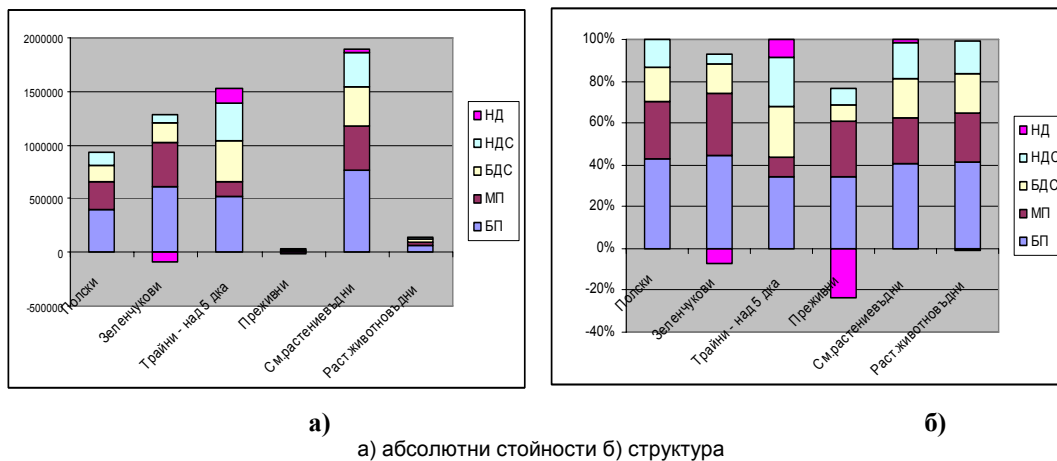
Икономически показатели във фамилните земеделски стопанства

а) абсолютни стойности б) структура

Фигура 2

Икономически показатели в кооперациите

а) абсолютни стойности б) структура

Кооперации

При кооперациите ситуацията е по-различна, дори противоположна на фамилните стопанства. Ясно е очертано, че смесените растениевъдни кооперации имат най-голяма брутна продукция, следвани от специализираните в производството на зеленчуци и кооперациите с трайни насаждения. Въпреки високата стойност на брутната продукция обаче зеленчукопроизводителните кооперации са на загуба, докато тези с трайни насаждения реализират най-голям дял на нетния доход. Стопанствата с преживни животни по-принцип не са сред най-печелившите, но докато фамилните стопанства от този тип получават нетен доход, кооперациите с преживни животни са със значителни загуби.

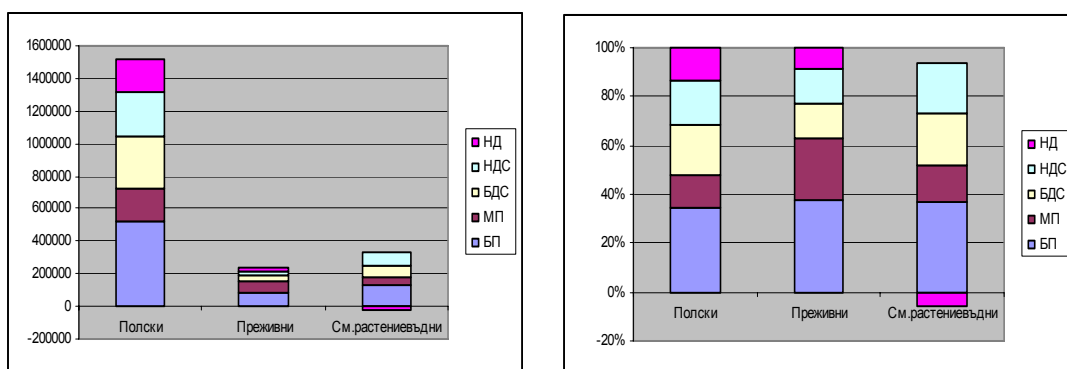
Търговски дружества

Те основно са представени в групата на полските култури и имат значително по-голям размер в сравнение с останалите групи (фиг. 3).

Важно е да се посочи, че със средния си размер на използваната площ от 4700 дка те са малко по-големи от фамилните полски стопанства (4100 дка), но реализират повече брутна продукция и значително по-висок нетен доход, поради относително по-малкото разходи за междинно потребление.

Фигура 3

Икономически показатели в търговските дружества

а)

а) абсолютни стойности б) структура

б)

Основният извод, който се налага е, че икономическите показатели в стопанствата с отглеждане на преживни животни и смесените растениевъдно-животновъдни фамилни стопанства и кооперации са незадоволителни и трудно биха осигурили оцеляването им. Противно на очакванията, полските култури не са най-печеливши в кооперациите, дори не са задоволително печеливши. Фамилните стопанства имат висок нетен доход при полските култури, но зеленчуковите фамилни стопанства и смесените растениевъдни (в които също се отглеждат зеленчуци) са по-ефективни, тъй като реализират многократно по-голям доход на 1-ца площ. Най-голям нетен доход от полските култури имат ООД, а от трайните насаждения – кооперациите.

2.7. Влияние на директните плащания върху доходите на земеделските стопанства

Първи сценарий

Фамилни стопанства. В първи вариант, при който се допуска че заплащането на семейната и платената работна сила е равностойно, нетният доход на стопанството ще се намали със заплащането за семейната работна сила. Във втори вариант заплащането на семейната работна сила при всички групи стопанства е 2431 лв./ГРЕ, колкото е средната заплата за земеделието през 2003 г. Освен с него, нетният доход ще се намали и с увеличението на заплащането за външната работна сила до равнището на средната за земеделието (при полските култури е $2431 - 1541 = 890$ лв./ГРЕ).

Таблица 12

Нетен доход средно на едно стопанство във фамилните стопанства през базисния период и след получаването на субсидии по I сценарий, лева

	Общо разходи, (ППВ) базисен период	Нетен доход на 1 стопанство, базисен период	Нетен доход на 1 стопанство със субсидии	Заплащане на 1 ГРЕ платен труд	Среден брой платени ГРЕ	Среден брой семейни ГРЕ
1	2	3	4	5	6	7
Полски	226 632	60 630	102 013	1 541	9,28	1,62
Зеленчукови	5 884	33 321	33 621	1 774	1,45	0,87
Трайни	2 672	3 098	3 382	1 282	0,46	0,55
Преживни	20 429	1 025	2 052	2 201	1,32	1,4
См.растениевъдни	2 588	11 181	12 091	1 737	0,00	0,74
См.животновъдни	49 930	4 708	6 728	1 982	8,48	1,17
См.раст.животновъдни	40 918	- 2 930	- 221	2 047	3,22	20,8
Средно	129 947	33 251	55 395	1 611	3,46	3,89

* Разходите са преди добавянето на заплащането на семейната работна ръка
Източник: По данни на СЗСИ, 2003, МЗГ.

Допускането в първи вариант за заплащане на семейния труд, равен на фактическото заплащане на външната работна ръка, има условен характер. Във

фамилните стопанства платената работна сила получава твърде ниско възнаграждение, което е около минималната работна заплата. Това е значително под средното заплащане за земеделието в страната и под равнището в кооперациите. Обяснение може да се търси в използването на нискоквалифициран ръчен труд във фамилните стопанства, предимно от временно заети работници, които не плащат данъци и не правят осигуровки.

След приспадане на разходите за “заплати” на семейните работници в първи вариант, нетният доход не се променя съществено както за базисния период, така и за периода на директни плащания. Стопанствата имат доход не само да се възпроизвеждат, но и да осъществяват разширено възпроизводство. Средно на 1 стопанство остават 58,1 хил. лв. нетен доход преди субсидирането и 89,5 хил. лв. след получаването на субсидията, при 229 хил. лв. ППВ.

Във втори и трети вариант нетният доход намалява съответно с около 10 хил. лв. и 20 хил. лв., но се запазва доброто финансово състояние на стопанствата. Очевидно те са печелившите от избраната политика на субсидиране; имат достатъчно големи размери, тясно специализирани са и могат да разширяват производството си. Очакванията са, че значителен дял от увеличението на нетния доход в резултат от субсидирането ще се използва за повишаване личното потребление на семейството на собственика или управителя на стопанството. Съществува възможност и за нарастване на заплащането за външната работна сила.

Далеч по-назад, но със задоволително равнище, е доходът в *зеленчуковите стопанства* (около 32 хил. лв). При 7,4 хил. лв. ППВ, този доход им осигурява нормално възпроизводство при сегашните размери, както и възможност за увеличаване на потреблението. Субсидиите нямат особен принос към нетния доход, тъй като стопанствата са дребни. В следващите два варианта нетният доход се запазва на равнище 28-30 хил. лв. на стопанство, което също гарантира възпроизводството им.

При *трайните насаждения*, въпреки че заплащането на труда е по-ниско спрямо останалите растениевъдни стопанства, нетният доход е много под този в стопанствата с производство на зеленчуци и се равнява на 2,4 – 2,6 хил.лв. средно преди и след субсидирането. ППВ е 3, 4 хил. лв., при което полученият нетен доход може да гарантира възпроизводството на стопанствата. Посочените разходи са само за плододаващи насаждения и показват на какво ниско равнище се поддържат овощите и лозята във фамилните стопанства. Субсидиите няма да повлияят съществено върху възможностите за възпроизводство, при среден размер на стопанствата в изследваната извадка 28 дка.

Във втори вариант нетният доход се понижава до 1,2-1,5 хил. лв, а в трети вариант, при който се отчита заплащане равно на това в кооперациите, нетният доход пада до 400-670 лв. със и без субсидии, което означава, че съществува реален риск за осъществяване на просто възпроизводство в стопанствата с трайни насаждения.

Финансовото състояние на стопанствата с *преживни животни* не дава възможност за просто възпроизводство и в трите варианта, тъй като те са на загуба. При среден размер на изследваните стопанства 103 дка, субсидиите покриват само около 1000 лв. от загубите, което е половината от реализираните загуби на стопанство. Въпреки че в тези стопанства се използва висококвалифициран труд, равнището на заплащане през базисния период е ниско – в размер на 2201 лв./ГРЕ, което е под средното за земеделието. Направените други разходи обаче предопределят висок ППВ – 20.5 хил. лв. Ако заетата работна сила (платени и семейни работници) получава заплащане на равнището на средната за земеделието, загубите нарастват до 1,7-2,7 хил. лв. (втори вариант), а при по-нататъшно повишаване на заплащането до това в кооперациите, загубите достигнат 4.0-4.4 хил. лв., съответно със и без субсидия (трети вариант).

Минималните субсидии или липсата на такива за стопанствата с преживни животни при неблагоприятната макроикономическа среда за тях може да изправи подотрасъла пред сериозни проблеми в рамките на ОСП.

Смесените растениевъдни и животновъдни стопанства не реализират твърде високи доходи, но имат по-високо заплащане на труда спрямо специализираните стопанства и могат да се окажат устойчиви и в условията на ОСП, като осъществяват просто възпроизводство.

Кооперации. Равнището на нетния доход е незадоволително, дори при стопанствата с полски култури, като една от причините е по-високото равнище на заплащане (табл. 13). Обяснението е, че в кооперациите, освен че използват преобладаващо механизирани труд, който е по-високоплатен, внасят данъци и осигуровки на своите членове на реалната работна заплата, което повишава общото равнище на заплащане.

Таблица 13
Нетен доход средно на кооперация през базисния период и след получаването на субсидии, I сценарий, *лева*

	Общо разходи, (ППВ) базисен период*	Нетен доход на 1 стопанство, базисен период	Нетен доход на 1 стопанство със субсидии	Заплащане на 1 ГРЕ	Среден брой платени ГРЕ
1	2	3	4	5	6
Полски	353 642	3 281	85 203	3 396	23,27
Зеленчукови	571 000	-94 000	-93 400	2 809	51,26
Трайни	376 716	95 755	126 744	3 277	27,73
Преживни	19 984	-8 091	-7 091	2 700	3,97
См.растениевъдни	703 700	32 759	128 211	3 665	56,14
См.раст.животновъдни	57 971	-1 096	9 997	2 372	6,58
Средно	411 021	8 319	87 157	3 438	28,16

Източник: По данни на СЗСИ, 2003, МЗГ.

Субсидията на 1-ца площ чувствително повишава нетния доход, но в стопанствата, в които е положителна величина (*полски, трайни, смесени*

растениевъдни). Преди субсидирането тези с полски култури имат недостатъчен нетен доход за разширено възпроизводство и дори рисково за просто възпроизводство. След добавянето на субсидията доходът нараства 26 пъти, което е гаранция за функционирането на този тип кооперации. Твърде съществено (близо 4 пъти) расте нетният доход при **смесените растениевъдни** стопанства, които и през базисната година имат добра позиция. По-малко е повишението при кооперациите с **трайни насаждения**, но те и през базисния период имат многократно по-висок нетен доход спрямо останалите групи кооперации.

Кооперациите специализирани в производство на **зеленчуци** имат големи загуби, но това основно се дължи на използването на значителна работна сила – 0,85 ГРЕ/дка, докато във фамилните стопанства се падат 0,08 ГРЕ/дка. Нетната добавена стойност преди заплащането за труд и капитал е положителна величина с достатъчно високо равнище.

Кооперациите с **преживни животни** са губещи и субсидията само леко намалява загубите (с около 1000 лв. на стопанство). **Смесените растениевъдно-животновъдни** стопанства през базисния период са губещи, но с получаването на директните плащания ще имат възможност да се задържат.

Във втори и трети вариант заплащането на труда се намалява до нивата на средното за земеделието и на фамилните стопанства, като последното е близо два пъти по-ниско от фактическото заплащане в кооперациите. И в тази ситуация обаче тенденцията не се променя – тези със зеленчукопроизводство и преживни животни запазват отрицателния си нетен доход, което означава, че няма да могат да се възпроизведат.

Търговските дружества имат добро равнище на нетния доход и заемат средно положение между фамилните стопанства и кооперациите. Субсидията ще повиши значително техния нетен доход, тъй като средният им размер е 4730 дка. Те обаче имат най-голям брой заети – 4,2 ГРЕ/1000 дка, поради което промените в равнището на заплащане относително в по-голяма степен ще повлияят върху нетния им доход.

Таблица 14
Нетен доход средно на едно стопанство в търговските дружества през базисния период и след получаването на субсидии по I сценарий, лева

	Общо разходи, (ППВ) базисен период	Нетен доход на 1 стопанство, базисен период	Нетен доход на 1 стопанство със субсидии	Заплащане на 1 ГРЕ	Среден брой платени ГРЕ
1	2	3	4	5	6
Полски	269 848	205 643	252 950	1 878	18,63
Преживни	74 240	33 321	33 621	1 956	5,63
См.растениевъдни	148 779	3 098	3 382	3 404	17,02
Средно	245 488	176 239	215 703	2 029	13,76

Източник: По данни на СЗСИ, 2003, МЗГ.

Сравнението на нетния доход през базисния период с дохода след получаването на субсидията на 1-ца площ, но при заплащане равно на средното за земеделието не променя съществено картината при дружествата с полски култури. По-забележимо изменение настъпва при смесените растениевъди дружества, чийто негативен резултат се покрива едва след получаването на субсидията, но само при едновременно намаляване равнището на заплащане до средното за земеделието (втори вариант). Полученият нетен доход от 16 хил.лв. при този вариант не е значима сума, но е добър резерв за осъществяване на възпроизводството на смесените дружества.

При преживните животни поради обективно малкия нетния доход и ниското равнище на субсидията в резултат от ограничения размер на земята, резултатите са много по-слаби в сравнение с дружествата с полски култури, но за разлика от фамилните стопанства и кооперациите с преживни животни, те не са губещи и имат потенциал за възпроизводство.

Директните плащания на 1-ца площ ще подобрят резултатите на стопанствата, които имат добри икономически показатели – фамилните стопанства и търговските дружества с полски култури и кооперациите със смесено растениевъдно направление. В този тип стопанства има възможност за нарастване на заплащането, но не би могло да се съизмерва с това в страните от ЕС. Важно е да се подчертае, че кооперациите, отглеждащи полски култури ще получат възможност чрез директните плащания да подобрят финансовото си положение и да гарантират поне простото си възпроизводство. Останалите групи земеделски стопанства, особено животновъдните, не биха оцелели при повишаване на заплащането.

Втори сценарий

Според получените резултати, **фамилните стопанства, отглеждащи полски култури** имат ТЕ (техническа ефективност⁸) 61,7%. За да постигнат 100% ефективност те трябва да намалят общите разходи от 231 хил. лв. на 141 хил. лв., или с 39%. Заплащането на 1 ГРЕ нараства от 1541 лв. на 1763 лв., но за сметка намаляване броя на заетите (ГРЕ) с около 40%. Нетният доход би нараснал двойно – от около 90 хил. лв. на стопанство (след субсидирането) на 180 хил. лв., което е предпоставка не само за нормалното им възпроизводство, но и за помишаване на заплащането.

При кооперациите, отглеждащи полски култури техническата ефективност е 41%. Общите разходи (прага на простото възпроизводство) би трябвало да спаднат от 354 хил. лв. средно на кооперация през базисния период на 231 хил. лв. през проектния, при което нетния доход да нарасне със 123 хил. лв. Това превишава 1,6 пъти нетния доход получен почти изцяло от субсидията в първия сценарий, първи вариант и ще достигне 208 хил. лв. на стопанство.

⁸ Интегрален показател, който отразява равнището на използване на факторите земя и труд – например равнище на техническа ефективност 70%, показва, че за получената продукция земеделските стопанства би трябвало да изразходват 30% по-малко ресурси.

Търговските дружества с полски култури имат най-ниска техническа ефективност (37,4%). Прагът на простото възпроизводство трябва да падне от 270 хил. лв. средно на дружество на 120 хил. лв., или с 55%, а нетният доход след субсидирането (първи сценарий) от 253 хил. лв. става 403 хил. лв. Това би осигурило големи възможности за разширено възпроизводство на тези дружества.

В резултатите от решението на модела размерът на земята е значително по-малък от фактическия, което означава, че зададената брутна продукция може да се произведе с използването на много по-малък размер от ресурса земя. В случая обаче този факт не е от значение, тъй като стопанствата ще получават субсидии и за земи от които не реализират брутна продукция, а само ги поддържат в добро състояние, поради което при анализа се включва цялата сума на субсидиите.

Фамилните стопанства с трайни насаждения имат 62,4% ефективност, а при кооперациите тя е по-висока – 76,4%. Общите разходи в решението на модела спадат с около 500 лв. на фамилно стопанство, което означава, че няма големи възможности за нарастване на ефективността в резултат от икономии на вложения. По-съществено е намалението в кооперациите – 18,4 хил. лв. с което съответно би се увеличил нетния им доход.

Фамилните стопанства с преживни животни (с над 10 дка земя), макар че имат ниско равнище на нетния доход, показват висока техническа ефективност (75,5%). Това означава, че в извадката няма съществени отклонения за отделните стопанства по отношение използването на основните ресурси – земя и труд и на общите разходи в стойност, в резултат на което показателите, използвани като критерий за оценка на ефективността не се отличават съществено от средните за групата. В резултат на това няма съществени резерви за минимизиране на общите разходи, така че прага на простото възпроизводство трябва да падне само с 12%, или около 2,4 хил. лв. на стопанство. Това може да покрие част от загубите, но няма да е достатъчно за възпроизводството им.

Смесените растениевъдни кооперации, които имат най-добро равнище на нетния доход след кооперациите с трайни насаждения, показват най-висока техническа ефективност (87,7%). Следователно възможностите за намаляване на общите разходи са само 9,7% до 635,5 хил. лв. Нарастването на нетния доход с 68,2 хил. лв., при 33 хил. лв. през базисния период е стабилен резерв за осъществяване и на разширено възпроизводство в рамките на 5-10%.

Накрая директните плащания на 1-ца площ няма да имат равностойно влияние върху различните типове земеделски стопанства. Юридическият им статут няма значение за усвояване на субсидиите, но поради разликата в размера на земята, стопанствата с различен юридически статут са подложени на различно въздействие от прилагането на ОСП. Най-печелившата група са фамилните стопанства, отглеждащи полски култури, а на второ място са смесените растениевъдни кооперации. Кооперациите с полски култури ще получат

гаранции за осъществяване на възпроизводство. Тези с трайни насаждения ще укрепят доброто си финансово състояние, а производителите на зеленчуци ще запазят статуквото си, тъй като за тях субсидиите няма да имат особено значение. В най-неизгодно положение ще са животновъдните стопанства, особено с преживни животни, тъй като те имат малко земя и няма да получат съществени субсидии, а при съществуващата макросреда значителна част от тях работят на загуба.

2.8. Издръжката на живот на земеделските домакинства при директните плащания от ЕС

Възможности за възпроизводство на земеделските домакинства през отчетния период. При определянето на годишната издръжка на живот на селско домакинство е взето предвид, че средно то се състои от 2.56 члена, от които 0.33 са деца под 18 години, 1.22 лица от 18 до 60 години и 1.01 – над 60-годишна възраст.⁹ Така определената величина на издръжката на живот се използва като праг на простото възпроизводство (ППВ) съответно на 1 лице и на 1 селско домакинство (табл. 15).

Таблица 15

Издръжка на живот на селското население през 2003г.

Средна на:	Стойност на необходимите хранителни продукти и безалкохолни напитки (лв.)	Издръжка на живот (лв.)	
		I-ви вариант	II-ри вариант
1 лице до 18г.	821	2280	2932
1 лице от 18 до 60г.	1305	3625	4661
1 лице над 60г.	950	2639	3393
Средно на 1 лице	1145	3180	4089
Средно на 1 домакинство	2821	7840	10081

Източник: Собствени изчисления

Първи сценарий (фамилно стопанство). Средно на едно домакинство, отглеждащо **полски култури** след приспадане на средствата необходими за издръжка на живот остават съответно по двата варианта на ППВ 52790 лв. и 50549 лв. нетен доход. Той може да се използва за натрупване и разширяване на производството съответно с 23 и 22.3%. При фамилните стопанства, отглеждащи **трайни насаждения** недостигът на средствата за просто възпроизводство средно на домакинство възлиза съответно на 11295 лв. по първия и 13536 лв. по втория вариант. На фамилните стопанства, отглеждащи **преживни животни** също не им достигат средства за просто възпроизводство съответно с 6538 и 8779 лв. на едно домакинство. Размерът на недостига на средства до ППВ при фамилните стопанства със **смесено растениевъдно-животновъдно** направление възлиза на 10770 лв. по първия и 13011 лв. по втория вариант средно на едно домакинство.

⁹ Домакинствата в РБългария, НСИ, С., 2003, с. 62.

Втори сценарий (фамилно стопанство). От предишни изследвания е установено, че при фамилните стопанства делът на дохода от стопанството е около 64% от общия доход на домакинството, т.е. 64% от издръжката на живот средно на едно домакинство трябва да се осигури от дохода в земеделското стопанство. Тогава средно на стопанство, отглеждащо **полски култури**, оставащият доход след задоволяване на личните потребности е в размер на 55652 лв. по първия вариант и 54229 лв. по втория. На едно стопанство, отглеждащо **трайни насаждения** недостигът е в размер на 8433 лв. по първия и 9856 лв. по втория вариант. Средно на едно стопанство, отглеждащо **преживни животни** не достигат 3676 лв. и 5099 лв. за покриване на неговата издръжка на живот съответно по първия и втория варианти на ППВ. Недостигът на средства за ППВ на домакинство, чието земеделско стопанство е със **смесено растениевъдно-животновъдно направление** е в размер на 7908 лв. по първия и 9331 лв. по втория вариант.

От изложеното дотук относно икономическата ситуация на фамилните стопанства може да се направи обобщаващия извод, че и по двата сценария практически само при стопанствата, отглеждащи **полски култури** е възможно не само просто, но и частично разширено възпроизводство.

Първи сценарий (земеделска кооперация). Средно на едно домакинство, от което 1 ГРЕ работи в кооперация с отглеждане на **полски култури** не му достигат за просто възпроизводство 3579 лв. по първия и 5820 лв. по втория вариант. При член-кооператорите отглеждащи **трайни насаждения** недостигът на едно домакинство възлиза съответно на 2641 и 4882 лв. При кооперациите със **смесено растениевъдно** направление средствата необходими за покриване на ППВ на едно домакинство не достигат с 3651 лв. по първия и с 5892 лв. по втория вариант. При кооперациите със **смесено растениевъдно-животновъдно** направление равнището на недостатъчните средства за просто възпроизводство средно на едно домакинство възлиза съответно на 4439 лв. и на 6680 лв. по двата варианта.

Втори сценарий (земеделска кооперация). По този сценарий се има предвид, че около 50% от общия доход на домакинствата се осигурява от работа в земеделска кооперация. Средно на едно домакинство, член от което работи в кооперация с отглеждане на **полски култури**, средствата за необходимата му издръжка на живот достигат по първия вариант и остават 341 лв. а по втория – не достигат 779 лв. При кооперациите с **трайни насаждения** по първия вариант остават 1279 лв. средно на домакинство и 159 лв. по втория вариант. При **смесения тип растениевъдни** кооперации доходът средно на едно домакинство надхвърля ППВ по първия вариант с 269 лв., а по втория не достигат 851 лв. При последното производствено направление – **смесено растениевъдно- животновъдното** средно на едно домакинство не достигат съответно 519 и 1639 лв.

Обобщаващият извод е, че при първия сценарий нито едно домакинство, членове от които работят в земеделска кооперация, независимо от производственото ѝ направление, не могат да си покрият необходимите

разходи за ППВ и по двата варианта. По втория сценарий само при кооперациите с отглеждане на **трайни насаждения**, е достигнат ППВ по двата варианта. При кооперациите с отглеждане на **полски култури** и от **смесено растениевъден** тип средства над ППВ средно за домакинство остават само по първия вариант. Домакинства, членове на които работят в кооперации със **смесено растениевъдно-животновъдно** направление и по двата варианта не могат да достигнат ППВ.

Възможности за възпроизводство на земеделските домакинства и стопанства в условията на ОСП

Първи сценарий (фамилно стопанство). При стопанствата отглеждащи **полски култури** нетния доход средно на едно домакинство значително се увеличава. По първия вариант той достига 94170 лв., а по втория – 91929 лв. Недостигът от средства за просто възпроизводство средно на едно домакинство отглеждащо **трайни насаждения** намалява съответно на 10694 лв. и 12935 лв. по двата варианта. Същото може да се каже и за стопанствата отглеждащи **преживни животни** и със **смесено растениевъдно-животновъдно** направление.

Таблица 16

Парична разлика между доходите на селските домакинства и средствата необходими за достигане на ППВ със и без субсидиите от ЕС

Стопанства по юридически статут	Стопанства по производствена типология	I-ви сценарий				II-ви сценарий			
		I-ви вариант		II-ви вариант		I-ви вариант		II-ви вариант	
		Без субсидии	Със субсидии	Без субсидии	Със субсидии	Без субсидии	Със субсидии	Без субсидии	Със субсидии
Фамилно стопанство	Полски хил. лв. процент	52.8 100%	94.2 178.4%	50.5 100%	91.9 181.9%	55.6 100%	97.4 174.9%	54.2 100%	95.6 176.3%
	Трайни хил. лв. процент	-11.3 100%	-10.7 105.3%	-13.5 100%	-12.9 104.4%	-8.4 100%	-7.9 106.6%	-9.8 100%	-9.3 105.6%
	Преживни хил. лв. процент	-6.5 100%	-5.5 115.8%	-8.8 100%	-7.7 111.7%	-3.7 100%	-2.7 126.9%	-5.1 100%	-4.1 119.2%
	См. раст.жив. хил. лв. процент	-10.8 100%	-8.1 125 %	-13.0 100%	-10.3 120.8%	-7.9 100%	-5.2 134.2%	-9.3 100%	-6.7 128 %
	Полски хил.лв. процент	-3.6 100%	11.2 4 пъти	-5.8 100%	-1.6 172.4%	0.3 100%	79.2 264пъти	-0.8 100%	64.4 82 пъти
	Трайни хил.лв. процент	-2.6 100%	-0.5 180.7	-4.9 100%	-2.8 142.8	1.3 100%	36.0 27 пъти	0.2 100%	36.0 180пъти
	См. растен. хил.лв. процент	-3.6 100%	-1.7 152.7	-5.9 100%	-4.0 132.2	-0.3 100%	95.4 319пъти	0.8 100%	52.9 66 пъти
	См. раст. жив хил.лв. процент	-4.4 100%	-2.2 150.0	-6.7 100%	-4.5 133.2	-0.5 100%	8.5 18пъти	-1.6 100%	2.9 281.2

Източник: Собствени изчисления по данни на СЗСИ, МЗГ, 2003.

Втори сценарий (фамилно стопанство). Тенденцията относно възможностите за възпроизводство на домакинствата и по двата сценария е сходна. Средно на едно стопанство с **полски култури** доходът след

приспадане на средствата за лично потребление на домакинството е увеличен на 970362 и 95609 лв. по двата варианта. За съжаление и при този сценарий стопанствата, отглеждащи **трайни насаждения, преживни животни** и със **смесено растениевъдно-животновъдно** направление не могат да си покрият разходите, необходими за просто възпроизводство на домакинството. Най-тревно е положението при стопанствата с **трайни насаждения**, където размерът на недостатъчните средства възлиза съответно на 7872 и 9306 лв. по двата варианта. Следват стопанствата със **смесено растениевъдно-животновъдно** направление. При отглеждащите само **преживни животни** липсата на необходимите средства е намаляла съответно на 2686 и 4120 лв. средно за едно домакинство.

Обобщаващият извод е, че и след директните плащания стопанствата с изключение на тези, отглеждащи **полски култури** няма да могат да достигнат равнището на просто възпроизводство. Това заключение е валидно за резултатите и по двата сценария и двата варианта.

Ако допуснем, че при земеделските кооперации финансовата помощ от ЕС се използва предимно за покриване на недостатъчните средства за просто възпроизводство на домакинствата на ГРЕ се получават следните резултати:

Първи сценарий (земеделска кооперация). Необходимите средства за издръжката на живот на едно домакинство, чиято ГРЕ е заета в кооперация, отглеждаща **полски култури** по първия вариант се покриват напълно и остават 11219 лв. за кооперацията. По втория вариант недостигат 1650лв. до ППВ. При кооперациите с **трайни насаждения** разликата между ППВ и възможностите за неговото покриване средно на едно домакинство е намаляла съответно на 520 и 2761 лв. Подобна тенденция за стопяване на разликата между средствата необходими за ППВ и реалните възможности за неговото достигане се наблюдава и при кооперациите със **смесено растениевъдно** направление. И при кооперации със **смесено растениевъдно-животновъдно** направление размерът на недостатъчните средства е спаднал до 2221 лв. по първия и 4462 лв. по втория вариант.

Втори сценарий (земеделска кооперация). Практически при всички кооперации, независимо от производственото им направление, средствата, които ще дойдат от ЕС под формата на директни плащания на 1-ца площ ще бъдат достатъчни за покриване необходимия размер на ППВ средно на едно домакинство. Тъй като този ППВ е достигнат по първия вариант при кооперациите, отглеждащи **полски култури, трайни насаждения и със смесено-растениевъдно** направление още преди да започнат директните плащания, целият размер на тези плащания ще остане на разположение на кооперациите. Това ще им даде възможност да акумулират средства във фонд „натрупване”, чрез който ще могат да инвестират в своето производство, да го модернизират, разширят и т.н.

По първия вариант при кооперациите със **смесено растениевъдно-животновъдно** направление недостигът средно на едно домакинство до ППВ

може да се поеме от директните плащания и остават още 8495 лв. По втория вариант само при кооперациите, отглеждащи **трайни насаждения** целият размер на директните плащания може да отиде в различните фондове на такъв тип кооперация. При останалите земеделски кооперации (отглеждащи **полски култури, със смесено растениевъдно и смесено растениевъдно-животновъдно** направление) недостигът до ППВ средно на едно домакинство се покрива от директните плащания и остават от тези плащания съответно 64419, 52900 и 2895 лв.

Обобщаващият извод е, че директните плащания ще окажат по-благоприятно влияние върху икономическото състояние на различните видове земеделски кооперации, ако се имат предвид втория сценарий и втория вариант на изчисляване на ППВ. Очевидно този извод е валиден в най-голяма степен за кооперациите, отглеждащи **полски култури** и **трайни насаждения**.

3. Влияние на ОСП върху устойчивостта на земеделските стопанства

Направен е опит да се оцени краткосрочното въздействие (2007-2009г.) от предстоящото въвеждане на ОСП на ЕС върху устойчивостта на основните типове стопанства на базата на анкета с водещите учени в областта на организационните форми.

Оценката на влиянието на ОСП върху *икономическата устойчивост* на фермите се прави на основа анализа на предполагаемото въздействие върху: доходите на фермата, размера на инвестициите, достъпа до обществени програми за подпомагане, качеството на продукцията, и размера на стопанството. Повечето от анкетираните експерти смятат, че въвеждането на инструментите на ОСП ще се отрази *положително върху доходите* на сравнително големите стопанства на физически лица, фирмите, растениевъдните и смесени кооперативи (табл.17). Експертите са на мнение, че новата политика ще повиши доходите и на сравнително малките смесени стопанства на физически лица, на растениевъдните и смесени фирми, а също на сравнително големите кооперативи с животновъдна специализация.

От 2007г. българските фермери ще започнат да получават значителни субсидии от ЕС. Както показва нашият предварителен анализ, тези средства ще облагодетелстват в най-голяма степен едрите стопанства.¹⁰ Интеграцията в ЕС и въвеждането на ОСП ще открие и нови възможности за реализация на сравнителните предимства на големите стопанства (икономия на размери и мащаби, стандартна продукция, качество, иновационен потенциал и т.н.). Освен това, ще се въведе и контролира “нов ред”, който ще допринася за повишаване на доходността – добра регламентация, ясни стандарти, защита срещу пазарни колебания, експортни субсидии и др. Ще започнат да се финансират (субсидират) и нови дейности и сравнително големите стопанства в най-голяма степен ще могат да участват в тези програми предвид добрият си

¹⁰ Башев Х. Оценка на устойчивостта на българските ферми. – Икономика и управление на селското стопанство, 2006, N 3, с. 18-28.

управленчески опит и предприемачество, наличие на ресурси и капитал, възможности за адаптиране към изискванията за качество и нови стандарти, развития потенциал за подготовка и печелене на проекти и т.н. В същото време сравнително малките и голяма част от животновъдните стопанства трудно могат да се адаптират към новите условия на конкуренция и обществена подкрепа, към новите стандарти за качество на храните, екологията, благосъстоянието на животните и т.н. Предварителните разчети показват, че почти 87% от фермите (сравнително малките стопанства) ще получат под 15% от директните плащания от ЕС. Много малки ферми в градинарство, тютюнопроизводството, оранжерийно производство, както и всички животновъдни стопанства ще получат незначителна или никаква директна подкрепа. Това е причина повечето експерти да оценяват очакваното въздействие на ОСП върху доходите на тези стопанства като *неутрално и дори негативно*.

Новите условия на пазарна конкуренция и институционална регламентация ще създадат силни стимули за нови инвестиции за повишаване на продуктивността и привеждане в съответствие с по-високите стандарти за качество, екология и т.н. Повечето от експертите смятат, че въвеждането на ОСП ще се отрази *позитивно на инвестиционната активност* във всички типове големи ферми. Именно тези стопанства са най-чувствителни към новите условия на пазарно търсене и институционални ограничения, тъй като в най-голяма степен печелят (или губят) от своевременната (не)адаптация към новата среда. Нещо повече, според експертите прилагането на ОСП ще *повиши доста до обществените програми за подпомагане* на сравнително големите стопанства от всеки тип. И след присъединяване към ЕС най-големите стопанства ще продължават да са основните ползватели на обществените средства поради високия си потенциал за “печелене” на проекти. Оценката на експертите е, че въвеждането на механизмите и инструментите на ОСП в края на краищата ще се отрази *позитивно и на качеството на продукцията* в по-големите стопанства от различен тип. Нещо повече, очакванията са, че дори сравнително по-малките животновъдни фирми и кооперативи ще са принудени да се адаптират към по-високите качествени стандарти на ЕС и да подобрят качеството на продукцията си (в противен случай те ще трябва да напуснат бизнеса и преустановят пазарната ориентация).

Съгласно оценката на експертите новата пазарна и институционална среда ще доведе до *прогресивни промени в размера на стопанствата* на сравнително големите ферми на физическите лица и на повечето от фирмите (с изключение на сравнително малките фирми със смесена производствена структура) още през първите години на прилагане на ОСП. Това най-напред ще бъде обусловено от необходимостта за достигане на оптимален (по-голям) и конкурентоспособен производствен размер на стопанството за експлоатиране на потенциала за технологични икономии от размери и мащаби. На следващо място, понататъшна концентрацията на управлението ще е необходима за вътрешна организация на взаимнозависими активи и реализиране на икономии, предимно транзакционни разходи. Най-накрая, определен минимален размер на дейността ще е задължителен за участие в някои от

обществените програми за подкрепа, което ще доведе до разширяване на индивидуалните ферми и развитие на групова организация и коопериране от различен тип.

Очакванията на експертите са, че прилагането на ОСП няма да въздейства позитивно единствено на сравнително големите кооперативи от всякакъв вид. Това е обусловено от значителните вътрешни противоречия на кооперативната форма за производствена организация, които едва ли ще могат да се компенсират от благоприятното общо въздействие на новата политика. През първите години след присъединяване към ЕС се очаква процесът на концентрация на управлението на ресурсите в по-големите (и ефективни) нерегистрирани стопанства и фирми да продължи. Не се предвижда обаче висок темп на абсолютно и относително намаляване на малките ферми с изключение на нерегистрираните животновъдни стопанства и специализираните кооперативи.

Очакванията на повечето от анкетираните експерти са, че прилагането на ОСП ще *подобри природосъобразната дейност* на сравнително големите фирми и специализирани нерегистрирани стопанства, както и на значителна част от кооперативите (табл.17). Именно големите стопанства (и потенциални замърсители) ще бъдат подложени на постоянен административен контрол за спазване на екологическите стандарти. Ето защо те ще бъдат силно заинтересувани да преустроят своята дейност съгласно нормите за природосъобразност като реализират необходимите ековложения, променят структурата на производство и т.н. веднага и до въвеждането на ОСП. Нещо повече, именно големите производители ще имат силни стимули за включване в специалните програми за агроекология и биоразнообразие поради ниските разходи и високите изгоди на подобни дългосрочни обществени контракти. Получаването на субсидиите на ЕС е обвързано с изискването “да се поддържа земята в добро екологическо и агрономическо състояние”. Това условие обаче е по-скоро обща декларация, прилагането на което не е свързано с особени допълнителни усилия (и разходи) на фермите и съответно прогресивно изменение на тяхното поведение. Правителството е малко вероятно да въведе и санкционира високи норми за “добри земеделски практики”, екология, биоразнообразие и т.н., тъй като ще е под силен политически натиск от страна на фермерите, поради липса на административен капацитет и средства за ефективен контрол и поради постоянен външен контрол от страна на ЕС. Следователно може да се предполага, че в краткосрочен план въвеждането на ОСП няма да се отрази съществено на екологическите аспекти от дейността на фермите и въздействието на екоинструментите ще бъде много по-слабо от очакваното (европейско) ниво.

Доколкото се отнася до влиянието на ОСП върху *благосъстоянието на животните* в различните типове стопанства повечето от експертите смятат, че въздействието ще е положително при сравнително големите животновъдни и смесени ферми от всеки тип, както и при по-малките животновъдни фирми. Тъй като това са предимно “професионалните” стопанства, те ще имат стимули за адаптиране на дейността си към новите стандарти в тази област.

Освен това елементите на формалните изисквания за благосъстояние на животните са лесно изпълними и трудно контролирани, санкционирани и оспорвани от трета страна (органите за контрол, съдебната система и т.н.). Доколкото се отнася за благосъстоянието на животните в малките стопанства, експертите не предвиждат съществена промяна. Прогнозите им са, че прилагането на ОСП ще *подобри социалното положение* на фермерите във всички видове нерегистрирани ферми и фирми със сравнително големи размери, а също в по-големите специализирани растениевъдни кооперативи и по-малки фирми (табл.17). Това е свързано с предвижданото положително въздействие върху доходите в този тип стопанства и подобрените възможности за участие в разнородни програми за развитие на фермите и техните организации и на самите селските райони. За преобладаваща част от стопанствата обаче експертите не очакват ОСП да повлияе позитивно на социалния статут на фермерите. Нещо повече, една голяма част от тях предвиждат негативно въздействие непосредствено с въвеждането на ОСП при всички по-малки (“непрофесионални”) животновъдни стопанства и при сравнително малките смесени фирми.

Съгласно оценките на експертите новата пазарна и институционална среда няма да доведе до *прогресивни промени на (съществуващата) организационната структура на фермерството* в страната в периода до 2009 г. Субсидиите на ЕС ще подкрепят някои от иначе неефективните структури (ферми за частична заетост, кооперации) и не(полу)пазарните форми (ферми за самозадоволяване и кооперации). В резултат на това сравнителната устойчивост на тези структури ще се повиши – кооперативите ще могат да плащат рента, фермите за самозадоволяване и частична заетост ще станат по-печеливши и т.н. Освен това, директните плащания ще предизвикат покачване на цените на земеделските земи и рентата, което ще повиши разходите за снабдяване със земя в големите (аредни) ферми и ще забави процеса на трансформация на дребните структури. Най-накрая, налагането на новите европейски стандарти ще отнеме време и няма да засегне обширния неформален и полупазарен сектор на селското стопанство (икономически скъпо и/или политически нежелано).

Равнището на устойчивост на различните типове и видове ферми обаче ще се променя в резултат от внедряването на ОСП. Немалка част от експертите смятат, че новата среда ще въздейства позитивно на организационното развитие при сравнително големите нерегистрирани стопанства. Организационна модернизация на тези (пазарно ориентирани) структури ще е свързана с развитие на групови ферми и джойнтвенчъри от различен тип, предпочитания към фирмена организация, разширяване на бизнес формите и кооперирането с аграрния и неаграрен капитал и т.н. Тези организационни иновации са продиктувани както от развитието на потребностите на бизнеса (взаимна зависимост на активите, концентрация на управлението, повишаване на конкурентноспособността и силата), така и от изискванията и възможностите на самите програми за обществена подкрепа – печелене от организиране и коопериране на производителите (маркетинг, проекти за агроecология и биоразнообразие и т.н.) и от специализиране в определени

дейности (печелене и управление на проекти; опазване на природната среда и биоразнообразието, културното наследство, традицията и т.н.).

Освен това много сравнително ефективни и малки ферми (в градинарството, тютюнопроизводството, животновъдството) ще получат незначителни или никакви директни плащания. Това ще намали финансовите им възможности да участват и в останалите програми за подкрепа и ще увеличи още повече разликата в сравнителните предимства.

Слабо или неподкрепяните стопанства в по-малка степен ще могат да се конкурират с едрите и силно субсидирани производители, както ще понижават своята устойчивост. Много полупрофесионални и професионални животновъдни ферми също са неустойчиви в средносрочна и дългосрочна перспектива, тъй като са с ниска продуктивност и не отговарят на европейските стандарти за качество, хигиена, благосъстояние на животните и екология. Малка част от тях ще успеят да се адаптират посредством специализирани инвестиции за повишаване на размера и съобразяване с новите институционални изисквания. Същевременно натискът на ЕС за санкциониране на стандартите в пазарния сектор ще нараства, което ще води до закриване или поглъщане на голяма част от стопанствата. Не случайно много от експертите смятат, че внедряването на ОСП ще се отрази негативно на организационната форма (закриване, реорганизация, модернизация) при всички типове малки животновъдни стопанства.

Заклучение

Приложението на ОСП в земеделието ще има разпосочно въздействие върху различните типове стопанства. Въз основа на проведеното изследване могат да се направят следните обобщаващи изводи:

- Основни бенефициенти на директните плащания сред стопанствата, отглеждащи **полски култури** са едрите стопански структури, съсредоточени в зърнопроизводството и маслодайните култури. Те ще са в състояние да инвестират значителни средства за модернизация на производството, уедряване, оборудване за съхранение на продукцията. Директните плащания ще повишат доходите им, тяхната ефективност и ще подобрят конкурентните им позиции на европейския пазар. Очакванията са, че около една пета от специализираните стопанства за полски култури ще имат достъп до плащанията на 1-ца площ, а 6% (4000 бр.) са едри структури сред фамилните стопанства и юридическите лица.
- **Зеленчукопроизводителните фамилни стопанства** реализират достатъчно нетен доход в базисния период, а директните плащания нямат особен принос за нарастването му, поради малкия размер на площите. При **зеленчукопроизводителните кооперации** субсидията покрива част от загубите, но тенденцията се запазва и този тип кооперации вероятно ще са изправени пред фалит.

- **Стопанствата с трайни насаждения** имат разнопосочни икономически резултати във фамилените стопанства и кооперациите. В резултат от икономии от мащаба при **лозята**, кооперациите имат високо равнище на нетния доход, който значително ще нарасне с директните плащания. В резултат от прилагането и на други механизми (обезщетения за изкореняване на лозя, за отказ от производство и пр.) се очертава засилен инвестиционен интерес и добра перспектива за стопанствата с лозя, предимно търговски дружества. При **овощните насаждения** се наблюдава силно намаляване на площите и реструктуриране, с ориентация към непретенциозни видове (сливи, череши, вишни) и с продукция, предназначена основно за преработка. Директните субсидии нямат особен принос към нетния доход във фамилените стопанства, но поради ниското равнище на разходите за поддържане те са печеливши, а в лозярството губещи.
- **Стопанствата с преживни животни** са в най-неизгодно положение. Поради ограничения размер на земята в тях, субсидиите ще покрият само част от загубите, които сега реализират. Много от **говедовъдните стопанства**, особено с млечни крави, ще бъдат изправени пред фалит, поради необходимостта от редуциране на производството на мляко и повишаване на неговото качество. По-благоприятни са условията за овцевъдните стопанства, при очертаващите се възможности за експорт на техните продукти на международния пазар. Очакванията са за концентрация и реструктуриране на стадата в полза на месодайните породи.
- **Стопанствата с непреживни животни** ще получат най-малък дял от директните плащания, поради най-малкия размер на земята в тях. Очакванията в резултат от въздействието на останалите инструменти, включени в общата организация на пазарите, са за нарастване на концентрацията (броя животни и птици) на едно стоково стопанство. Свиневъдните стопанства ще бъдат изложени на голям конкурентен натиск от производителите в останалите страни от ЕС, поради по-ниската себестойност на продукцията, докато перспективите пред птицевъдните стопанства са по-добри. Може да се очаква намаляване броя на дребните стопанства за самозадоволяване в резултат от смяната на поколенията, промяна в традициите и начина на живот и др.
- **Възпроизводството на земеделските стопанства** е застрашено при всички форми с преживни животни и зеленчукопроизводителните кооперации. Кооперациите с полски култури, които сега почти не реализират нетен доход, получават възможност да продължат функционирането си. С най-големи възможности за разширяване на възпроизводство и нарастване на потреблението са фамилените стопанства и търговските дружества с полски култури и смесените растениевъдни кооперации. Кооперациите с трайни насаждения ще укрепят доброто си финансово състояние, а производителите на зеленчуци ще запазят статуквото си, тъй като за тях субсидиите няма да имат особено значение.

- **Изследването на възможностите за покриване издръжката на живот на земеделските домакинства** показва, че и след директните плащания фамилните стопанствата, с изключение на тези, отглеждащи **полски култури**, няма да могат да достигнат равнището на възможностите за просто възпроизводство както средно на едно домакинство, така и на земеделското стопанство. При всички **кооперации**, независимо от производственото им направление, средствата, които ще дойдат от ЕС под формата на директни плащания ще бъдат достатъчни за покриване на необходимия размер на ППВ средно на едно домакинство ГРЕ, от което работи в кооперация.
- ОСП ще повиши **икономическата, екологичната, социалната и организационната устойчивост на земеделските стопанства**. Израз на икономическата устойчивост са очакваното повишение на доходите; ще нарасне инвестиционната активност и достъпа до обществените програми, повишаване качеството на продукцията и прогресивни промени в размера на стопанствата. Екологичната устойчивост на стопанствата се измерва с внедряването на природосъобразни дейности и подобряване благосъстоянието на животните и т.н., а социалната – с подобряване на социалното положение на земеделските производители.

Таблица 17

Експертна оценка за очакваното въздействие на ОСП на ЕС върху устойчивостта на фермите в България (процент)

Въздействие на ОСП върху:		Физически лица						Различен тип фирми						Кооперативи					
		Сравнително малки			Сравнително големи			Сравнително малки			Сравнително големи			Сравнително малки			Сравнително големи		
		Р	Ж	С	Р	Ж	С	Р	Ж	С	Р	Ж	С	Р	Ж	С	Р	Ж	С
Доходите на фермата	Позитивно	43	29	57	100	71	100	57	43	57	100	71	86	43	29	43	86	57	71
	Неутрално	57	43	43	0	0	0	29	29	29	0	0	14	29	29	14	14	14	29
	Негативно	0	29	0	0	29	0	14	29	14	0	29	0	29	43	43	0	29	0
Размера на инвестициите	Позитивно	29	14	29	100	86	100	57	29	43	100	100	86	14	14	14	100	100	86
	Неутрално	71	71	71	0	0	0	43	71	57	0	0	14	71	71	71	0	0	14
	Негативно	0	14	0	0	14	0	0	0	0	0	0	0	14	14	14	0	0	0
Достъпа до обществени програми	Позитивно	29	29	29	100	100	86	57	57	57	100	100	100	43	43	43	100	100	86
	Неутрално	43	43	43	0	0	0	29	29	29	0	0	0	43	43	43	0	0	14
	Негативно	29	29	29	0	0	14	14	14	14	0	0	0	14	14	14	0	0	0
Качеството на продукцията	Позитивно	29	43	29	57	71	71	43	57	43	71	86	86	43	71	57	71	86	86
	Неутрално	71	57	71	43	29	29	57	43	57	29	14	14	57	29	43	29	14	14
	Негативно	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Размера на стопанството	Позитивно	43	43	29	57	71	71	71	57	43	86	86	71	43	43	29	29	29	29
	Неутрално	43	29	43	29	29	14	29	29	43	0	0	14	29	29	43	57	57	57
	Негативно	14	29	29	14	0	14	0	14	14	14	14	14	29	29	29	14	14	14
Природната среда	Позитивно	43	43	43	57	57	43	43	43	29	71	86	71	57	57	43	71	71	71
	Неутрално	57	57	57	29	29	43	57	43	57	14	0	14	43	29	43	14	14	14
	Негативно	0	0	0	14	14	14	0	14	14	14	14	14	0	14	14	14	14	14
Благосъстоянието на животните	Позитивно	0	0	0	29	86	57	0	57	29	14	86	71	14	14	0	14	86	57
	Неутрално	100	100	100	71	14	43	100	43	71	86	14	29	86	86	100	86	14	43
	Негативно	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Социалното положение на фермерите	Позитивно	0	0	0	100	86	86	57	43	43	86	71	71	29	14	14	71	43	43
	Неутрално	86	43	86	0	0	0	14	14	14	14	14	29	43	43	57	29	29	57
	Негативно	14	57	14	0	14	14	29	43	43	0	14	0	29	43	29	0	29	0
Проява на организационната форма	Позитивно	14	14	14	43	43	43	14	14	14	29	29	29	0	0	0	29	29	29
	Неутрално	57	43	57	57	57	57	57	43	57	71	71	71	71	57	71	71	57	71
	Негативно	29	43	29	0	0	0	29	43	29	0	0	0	29	43	29	0	14	0

Източник: анкета с водещи учените в организационните форми

Р – растениевъдни; Ж – животновъдни; С - смесени